

ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రిక.

కాకినాడ.

రెండు నెలల కొకసారి ప్రకటింపబడును.

సంపుటము ౧౦.	ప్రమోదూతనామసంవత్సరము. మాఘశుక్లపూర్ణిమాసములు.	సంచిక ౬.
-------------	---	----------

డిక్టోగాచార్యుని కుందమూల

—శ్రీమామేడేపల్లి వేంకటరమణాచార్యులుగారు, విజయనగరము—

లోకములో నున్న ప్రతిజాతివారి గొప్పతనము వారివారివాఙ్మయముల వలననే వెల్లడియగుచున్నది. మన భారతీయులవాఙ్మయమువంటి వాఙ్మయము మఱి యేజాతివారికిని లే దని పాశ్చాత్యపండితులు గూడ నిర్వివాదముగా నొప్పుకొనుచున్నారు. ఇది నానావిధజ్ఞానశాఖల సంపూర్ణమై యున్నయది. ప్రాచీనులైన మనముఖులు, శాస్త్రకర్తలు, ఆచార్యులు, మహాకవులు, ఆలంకారికులు, నిప్పుడు మన మెఱిగిన పరిమితసంఖ్యగల గ్రంథములమట్టుకేనా వ్రాసియున్నారు! మనపూర్వులు ప్రతిజ్ఞానశాఖలోను వ్రాసిన గ్రంథము లసంఖ్యేయము లని నమ్ముడు. అవి యన్నియు నిపు డేమయ్యె ననఁగాఁ బరదేశీయరాజులదండయాత్రోపద్రవములచేఁ గొంతమట్టుకు, శీతోష్ణస్థితి పరిణామముచేఁ గొంతమట్టుకు, ఆరూఢి గ్రంథకర్తల కుటుంబజనల ప్రమాదముచే మఱిగొంతమట్టుకు నశించినవి. అట్లు నశించినవానిలో శాస్త్రగ్రంథము లటుండఁగాఁ గావ్యములు, నాటకములు, అలంకార గ్రంథములు మితిమీరి యున్నవి. వానిలోఁ గొన్ని అనంగహర్ష మయూరరాజ ప్రణీత మైన ఉదాత్తరాఘవము, తాపసవత్సరాజచరిత్ర, ప్రతిభాచాణక్యము, ముద్రాసువేదము, దేవచంద్రగుప్త, విక్రాంతశూద్రక, దేవీపరిణయము, గంగాతరంగిక, తరంగదత్త, పద్మానతిపరిణయము, మొదలగునవి. ఈ గ్రంథములలోని శ్లోకములు కొన్ని శాల్మల

ధరపద్ధతి, వల్లభదేవుని సుభాషితావళి, దశరూపకము, ధ్వన్యాలోకము, హేమచంద్రుని కావ్యానుశాసనము, వామనాలంకారసూత్రము, డేమేంద్రుని బౌచిత్యవిచారచర్చ మొదలగు నలంకారగ్రంథములలో నుదాహరింపఁబడి యుండుటచే నాగ్రంథముల పేరులైనను మనకుఁ దెలిసివవి. అట్లు మనప్రాచీన గ్రంథము లంతరించుటఁ జూచి వాని నెట్లైన నుద్ధరింపవలె నను సత్సంకల్పముతోఁ బరమకారుణకు లైనమనదొరతనమువారు పండితనివాసస్థానము లైన పట్టణములకుఁ బల్లెటూళ్లకు వేతనముల నిచ్చి పండితులను బంపి ప్రాచీన గ్రంథములను సంపాదించి ప్రతిరాజధానియందుఁ బ్రాచీన గ్రంథాలయములను (Oriental Libraries) స్థాపించి దానికొక కమితధనమును వ్యయపఱచుచున్నారు. లేఖన వేతనమిచ్చినయెడల మన మపేక్షించిన ప్రాచీన గ్రంథములను లేఖకులచే వ్రాయించి పంపుచున్నారు. మన గ్రంథసమితి ఐరోపా, అమెరికా మొదలగువిదేశములలోఁ గూడ వ్యాపించియున్నది. నలువది యేఁబది సంవత్సరములనుండి పాశ్చాత్యపండితు లనేకులు రూపుమాసి యెచ్చటనో మూలఁ బడియున్న మనపురాతన గ్రంథములను గట్టపడి కైకిఁ దీసి సంప్రతించి శోధించి ముద్రింపించి యాయాయుగ్రంథములను రచించిన గ్రంథకర్తల చరిత్రములను గూడ వ్రాసి ప్రకటించుచున్నారు. సంస్కృతాంగ్లేయభాషాకోవిదు లగువంగదేశీయులు మహారాష్ట్రులు శోధనమం దాంగ్లేయపండితుల సతిశయించుచున్నారు. కొలఁదికాలముక్రిందట, తిరువాన్కూరు మహారాజావారి పుస్తకాల యాధ్యక్షు లగు మహామహోపాధ్యాయ గణపతిశాస్త్రిగారు భాసనాటకసమూహమును వ్యక్తివివేకము మొదలగు మఱికొన్ని ప్రాచీన గ్రంథములను గనిపెట్టి ప్రకటించిరి. కొన్నాళ్లక్రిందటివఱకు “భాససామిల్లకవిపుత్రాదీనాం” అని మాళవికాగ్నిమిత్రములోఁ జదువుట తప్ప, భాసకవి యిన్నినాటకములను వ్రాసె నని కాని యతనివృత్తాంత మిట్టి దని కాని మన మెఱుంగము. వరరుచి, ఈశ్వరదత్తుఁడు, శ్యామిలకుఁడు, శూద్రకుఁడు వ్రాసిన భాణములు, శూద్రకుని వత్సరాజచరిత్ర, వజ్జిక వ్రాసిన కౌముదీమహోత్సవము, దిక్షాగాచార్యుని యీకుండమూల మొదలగు గ్రంథములను తంజావూరు మొదలగు విద్యాస్థానములలోఁ బుస్తకభాండాగారములయందుఁ గీటదప్టములై శైథిల్యము నొందుచుండఁ బైకిఁ దీసి యచ్చొత్తించి యుపోద్ఘాతములను, టిప్పణములను వ్రాసి ప్రకటించినవారు బ్రహ్మశ్రీ మానవల్లి రామకృష్ణకవి ఎం. ఏ. గారు. వీ రీగ్రంథ

ములనే కాక నన్నెచోడుని కుమారసంభవము మొదలగు పురాతనాంధ్రప్ర
బంధములను గూడఁ బ్రకటించి విద్యజ్ఞనష్టాఘాతాదులైరి.

అట్లులే మన యాయాంధ్రసాహిత్యపరిషత్తు మణిజనిప్రదులైన మ||రా||
జయంతి రామయ్యపంతులుగా రాంధ్రలోకంబున కొనర్చిన మహాోపకారము
వాగతీతము. ఎట్లన; నానాదిగ్దేశములనుండి యముద్రితాపూర్వప్రాచీనాంధ్ర
ప్రబంధములను సంపాదించి యిచ్చిత్తించి యాంధ్రేయకళాశాలలలోఁ బట్టపఠి
క్షలకుఁ బఠనీయగ్రంథములుగాఁ జేయించిరి. వీరు ప్రకటించిన ప్రబంధరత్న
ములు; వచనజైమినీయభారతము, చంద్రభానుచరిత్ర, చంపూరామాయణము,
శివరాత్రిమాహాత్మ్యము, కాళిందీకన్యాపరిణయము, సరసిహపురాణము, మొ
దలగునవిప్రధానములు.

దిక్షాగాచార్యుడు—పూర్వోక్తగ్రంథములలో, కుండమాల యను
సీనాటకమును రచించినమహాశివ. తత్త్వసంగ్రహభూమికయం దీతనిగుఱించి
యిట్లు చెప్పఁబడినది. ఇతఁడు బ్రాహ్మణకులోత్పన్నుడు. కాంచీ మండల
సమీపమం దున్నసింహవక్త్రనగర మితనిజన్మభూమి. సూక్తిముక్తావళి
కారుఁ డీతని భదంతధీరనాగుఁ డని వ్యవహరించెను. మొదట సీతఁడు నాగ
దత్తుడనుగురువు నాశ్రయించి హీనయానమతమందుఁ బ్రవేశించి కొనకు వసు
బంధుఁ డనువానికి శిష్యుఁడై మహాయానగ్రంథముల నన్నింటిని గూలాకష
ముగాఁ బఠిశీలించెను. ఇతఁడు మహాతార్కికుఁడు. ఈశివ బౌద్ధమతస్థుఁడు
గదా రామకథ నెట్లు వ్రాసె నని మీ కాశంక గలుగవచ్చును, గాని, జానకీ
హరణ మహాకావ్యమును రచించిన సింహాశద్వీపనివాసియగు కుమారదాసుఁ
డు మీసంశయమును బోఁగొట్టును. ఈశివుంగవుఁడు తనకాలమందు మహా
ప్రసిద్ధినిగాంచిన నలాందా విశ్వవిద్యాలయమం దున్న టైర్థికుల నందఱును వా
దమందు జయించి ప్రచురకీర్తిని సంపాదించి వాదిపుంగవుఁ డనుబిరుదమును
వహించెను. యాయావరవృత్తిచే దేశాటన మొనర్చుచు నచ్చటచ్చట నున్న
పండితులను వాదమందుఁ బరిభవించి స్వమతమందుఁగలిపె నని బౌద్ధగ్రంథముల
వలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది. ఇతఁడు రచించిన గ్రంథములు 1. న్యాయప్రవేశ
ము, 2. ప్రమాణసముచ్చయము, 3. హేతుచక్రడమరుకము, 4. ప్రమాణ
శాస్త్రన్యాయప్రవేశము, 5. ఆలంబనపరీక్ష, 6. త్రికాలపరీక్ష. అక్షపాదుడు,
కణాదుడు, వాత్స్యాయనుఁడు మొదలగు ప్రాచీనవైయాయకు లవలంబించిన

పంచావయవవాక్యమును మూడవయవములతోఁ గుదిర్చెను. ఉపమానము నకు శబ్దమునకుఁ బ్రామాణ్యమును నిరసించెను. ప్రత్యక్షానుమానములకు నూతనలక్షణములను గల్పించెను.

కవికాలనిర్ణయము:—పూర్వమేఘము పడునాలుగవశ్లోకము, “స్థానా దస్తా త్సరసనిచుళా దుత్పతోదజ్జుభిః ఖండిక్ష్వాగానాం వధి పరిహరణ్ స్థూల హస్తావలేపాన్” అను శ్లోకమునకు వ్యాఖ్యానము వ్రాయుచు మల్లినాథుఁడు “అత్రేదం అథాంతరం ధ్వనయతి. రసికో నిచుళో నామ మహాకవిః కాళిదాస స్య సహాధ్యాయీ పరాపాదితానాం కాళిదాసప్రబంధ దూషణానాం పరిహరణ్ యస్మిన్ స్థానే తస్మాత్ స్థానాత్ ఉదజ్జుభో నిర్దోషత్వాత్ ఉన్నతముఖ ససన్ । వధి సారస్వతమాగ్ధే దిక్ష్వాగానాం పూజాయాం బహులవచనం । దిక్ష్వా గాచార్యస్య కాళిదాస ప్రతిపక్షస్య హస్తావలేపాన్ హస్తవిన్యాసపూర్వకాణి దూషణాని పరిహరన్ । అవలేపస్తు గర్వోపాన్య ల్లేపనే దూషణేపిచ । అద్రే శృంగం హరతి పవనః కిం స్విది త్యుచ్చభిః, అద్రేః అద్రికల్పస్య దిక్ష్వాగా చార్యస్య శృంగం ప్రాధాన్యం । శృంగం ప్రాధాన్య సాంతోవృచ్చ । హరతి కిం స్విదితి హేతునా సిద్ధే సానిరస్వతసిద్ధే ర్మహాకవిభి రంగనాభి శ్చ దృష్టాన్తానహ ససికో ఖముత్పతితో చైర్భవేతి స్వప్రబంధ మాత్మానం వా ప్రతి కవేరుక్తి రితి ” ॥

పడునొకండవ శతాబ్దమందున్న వాఁడు మల్లినాథునికంటెఁ బ్రాచీనత రుఁడు నగు దక్షిణావర్తనాథుఁ డనునొకమేఘసందేశవ్యాఖ్యాత “సరసనిచుళా ది త్యత్ర నిచుళపదేన నిచుళాభిధానః కశ్చిత్తే వినివక్షితః । యస్యసూక్తిస్తుభాషితే స్మరయతే ॥

“సంస్కృతా దోషగుణాధమ తీక్ష్ణేత స్తృప్తా యేన జలాశ్రయోపి స్థిత్యాచుకూలం నిచుళ శృలంత మాత్మాన మారక్షతి సింధువేగాత్” అనయా నిచుళోపవణానయా తస్యకవేర్నిచుళాభిధాయిత్వ మాసీ దిత్యనుసంధేయం సతు నిచుళకవి రాస్థానగతః కాళిదాసస్య సూక్తి స్మంభావయతి, తస్మా త్సర సపదేన తం కవింస్తతి, దిక్ష్వాగానాం—అనేనదిక్ష్వాగాచార్యో వివక్షితః, సచ కాళిదాసప్రతిపక్షీ “స్థూలహస్తావలేపాన్” ఇత్యనేన ప్రబంధదూషణసమయే స్థూలహస్తాభినయా శ్చ వివక్షితః, అయ మస్యాభినయః దిక్ష్వాగ ఇతి కో ప్యాచార్యః కాళిదాసప్రబంధాన్ స్థూలహస్తాభినయై దూషయతి, తమాచా

ర్యో స్వప్రబంధ స్వాపూర్వాభిధాయిక్వ మాత్రిత్య మేషోపదేశవ్యాజేన
దూషయతి.

పైని వ్రాయఁబడిన మేఘసందేశశ్లోకమును దానివ్యాఖ్యానమును బట్టి
విచారింపఁగా, కాళిదాసునికి సమకాలికుఁ డగుదిక్ష్వాగాచార్యుఁడొకఁడు కాళి
దాస్ప్రబంధములను దూషించె ననియు నాకాలముందే నిచుఁగు డనునొక
మహాశవి కాళిదాసుని మిత్రుఁ డీతనిగ్రంథములను సభావించె ననియు స్పష్ట
మగుచున్నది.

ఇందువలన దిక్ష్వాగాచార్యుఁడు నిచుఁగుఁడు కాళిదాసు సమకాలికు
లని నిశ్చయముగాఁ జెప్పఁగలము. ఈముగ్గురిని విక్రమాదిత్యప్రవర సేనకుంత
లేశ్వరులతోఁ గలపవచ్చును. ఒకకాలమును విక్రమాదిత్యుఁడు కాళిదా
సుని కుంతలేశ్వరునిసభకు రాయబారిని గాఁ బంపె నట. అటుండి మరలి
వచ్చిన కాళిదాసునిఁ జూచి విక్రమాదిత్యుఁడు కుంతలేశ్వరుఁ డేమిచేయుచు
న్నాఁడని యడుగఁగా “అసికలహసితత్వాత్ తౌళితాసిన కాంత్యా ముకుళిత
నయనత్వా ద్వ్యక్షకక్షోత్పలాని, పిబతి మధుమగంధీ న్యాననాని ప్రియా
ణాం త్వయి వినిహితభారః కుంతలానా మనీశః॥ అని చెప్పెనట. తే మేంపుఁ
డు తన బౌచిత్యవిచారచర్యతో కుంతలేశ్వరచార్యమునుండి యుదాహరించిన
యీశ్లోకమువలనఁ బూర్వోక్తనిషయము నిర్ణయింపఁబడుచున్నది. కాని
యీ కుంతలేశ్వరుఁ డెవఁడో మనకుఁ దెలియదు. సేతుబంధవ్యాఖ్యాత
వ్యాఖ్యాసారంభమును “సేరాశా కావ్యచర్యాచతురమనిధయే విక్రమాది
త్యవాచా యం చక్రే కాళిదాసః కరికుముదవిధు స్సేతునామప్రబంధః” అని
వ్రాసెను. భారతచరిత్ర వ్రాసిన గ్రంథకర్త సేతుబంధమును రచించిన వికుంత
లేశ్వరుఁ డని స్పష్టముగా నీదిగువ వ్రాసిన శ్లోకమునుఁ జెప్పెను. “ఒడత
యస్యా తరగాఢమౌగ్ధ ముబ్బరంభం గిరిచోర్యవృత్త్యా, లోకే వ్యలం కాంత
మపూర్వసేతుం బబంధ కీర్త్యాసహకుంతలేశః” ఇందువలన సేతుబంధకావ్య
మును రచించిన ప్రవర సేనుఁడే కుంతలేశ్వరుఁ డనియు నితఁడు రచించిన
యాకావ్యమును, కాళిదాసు చూచి యచ్చటచ్చటం దగినసవరణలను జేసి
యుండుటచే నిది కాళిదాస్ప్రణీత మని యొకవాడుక పుట్టె నని మనమూహిం
చు కొనవలెను. వాకాటకాధిపతి యగుసీత్రవరసేనుఁడు, మధ్యపరగణాల
లో నున్న యెలిచి పురమునుండి గోదావరీప్రాంతదేశమువకు వచ్చి యాకాల

మం దాదేశము నేలుచున్న కదంబులను జయించి మౌరంగలుకు ముప్పుది మై శృదూరముం దున్న రామగిరిని రాజధానిగాఁ జేసికొని రాజ్యమేలెను.

కుండమాలనుగుఱించి లక్ష్మణుఁడు గర్భవతి యైనసీతను రామాజ్ఞచే వాల్మీకి మహర్షియాశ్రమమందు విడిచిపెట్టి వచ్చినపుడు సీత గంగను జూచి “భగవతి భాగీరథి? యద్యహం సుఖేనగర్భ మభివ్రతయామి తదా తవ దినే దినే సుష్టుగ్రథితయా కుండమాల యోపహారం కరిష్యామి-” అనుటచేఁ గవి యీనాటకమునకు, కుండమాల యని పే రిడెను. శారదాతనయుఁడు తాను న్రాసిన భావప్రకాశికలో సీనాటకము నిట్లు ప్రశంసించెను. “కుండమాలాశ్ర మశ్లిష్టా సంధికుచక సంయుతా.”

“ద్యూతే ఘణః ప్రణయకేలిషు కంఠపాళః శ్రీదాపరిశ్రమహారం వ్యజ సం రతాంతే, శయ్యా నిశీధకలహే హరిచేక్షణాయాః ప్రాప్తం మయా విధి వశా దిద ముత్తరీయం” అను సీశ్లోకమును విశ్వనాథకవిరాజు సాహిత్యదర్పణ మందును భోజదేవుఁడు శృంగారప్రకాశికయందు నుదహరించియున్నారు. 1150 సంవత్సరముం దున్న శారదాతనయునికంటెఁ బ్రాచీనతర మైనమహానాట కమందుఁ గూడ సీశ్లోకమే యుదాహరింపఁబడెను. బహుహాపమిస్రఁడు కావ్యకామధేరుకారుఁడు సీ నాటకమును తమ గ్రంథములయందుఁ జెప్పియు న్నారు. ఇందలి ప్రాకృతభాష చతుర్థపంచమాబ్ద శతకములయందున్నప్రాకృ తభాషవలెఁ గానవచ్చుచున్నది.

ఇది యాఁకములనాటకము. ఈనాటకమునకు భవభూతి ఉత్తర రామచంద్రమునకు సీతావివాసనమే ప్రధానప్రతిపాద్య మైనకథ. కాని యీ నాటకద్వయమునకు సంవిధానము కొంచెము భిన్నముగా నున్నది. ఆభేద మీదిగునఁ జూపింపఁబడును. ఈరెండునాటకములకు విప్రలంభకరుణారస మే ప్రధానము. అంగముగా నితరరసములు గూడ ననుప్రవిష్టములై యున్నవి.

ఈనాటకద్వయమందలి కథావైషమ్యము.

ప్రథమాంకము.

కుండ—రాముఁడు లోకాపవాదభీతిచే సీత నరణ్యమునకుఁ బంపెను.

ఉత్తర—భద్రుఁ డనుగూఢచారుఁడు సీతకు సంభవిల్లిన కాలీసమును రహస్యముగాఁ జెప్పఁగా దానిని మనస్సులో నిడికొని పైకిఁ గురువులయాజ్ఞచే గర్భదోహదనిర్వర్తనవ్యాజముచే సీత నరణ్యమునకుఁ బంపెను.

ద్వితీయాంశము.

కుండ—కుశలవోత్పత్తి- రామాయణాధ్యయన సంగీతాదులయం దాకుమారు లిరువురు ప్రవీణు లగుట.

ఉత్తర—కుశలవోత్పత్తి- రామాయణోత్పత్తి కథ. శంబూకుని వధించుటకు రాముడు పంచవటికిఁ జొవుట.

తృతీయాంశము.

కుండ—గోమతీతీర్థాశ్రమమునకు వచ్చిన వాల్మీకిని జూచుటకు రాముడు వెళ్ళఁగా నచట నానదీతరంగములయందుఁ దేలుచున్న కుండమాలను గని యిది సీతాగ్రధిత మని సీతను తెలంచు కొని దుఃఖించుట. విరహాకృశ్ణుడైన భర్తను గాంచి సీతయు దుఃఖించుట.

ఉత్తర—శంబూకవధ ప్రసంగమున పంచవటికి వచ్చి పూర్వపరిచితస్థలములను గాంచి రాముడు శతగుణితజానకీవిరహశోకుడై పలుమాటలు మూర్ఛిల్ల సీత వనదేవతాప్రభావముచే నిగూఢయై యుండి తనకరస్పృశచే రాముని లబ్ధసంజ్ఞనిగాఁ జేయుట.

చతుర్థాంశము.

కుండ—రామునికి సీతయం దెంతప్రేమ గలదో కనుగొనుటకుఁ దిలోత్తమ సీతారూపమును ధరించి రామునికడకు రాఁగా వేదవతి యచుమునికన్యక దానిని నివారించుట.

ఉత్తర—వాల్మీక్యశ్రమమందు జనకుడు కౌసల్యమొదలగు వృద్ధులు కలిసి సంభాషించుచుండఁ నచటికి వచ్చిన లవుని జూచి వాని వృత్తాంతము నరయుట.

పంచమాంశము.

కుండ—రామాయణగానమును వినిపించుటకుఁ, గుశలప్రలు రామునియొద్దకుఁ జొవుట-రాముడు వారిబాలభావమును సౌందర్యమును జూచి హర్షపర వశుఁ డగుట. తల్లిదండ్రు లెవ్వరని యడుగఁగాఁ, దల్లిపేరు దేవి, వధువు ననియు, తండ్రి పేరు నిర్ఘ్నఁ డనియుఁ జెప్పిరి.

ఉత్తర—లవచంద్రకేతులయుద్ధము-ఆటవయఃకము.

కుండమాల—రామలక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నులు కుశలప్రలు రామాయణగానము ను వినిరి. తల్లిదండ్రులను మే మెఱుంగమనిరి. ఇంతలో భూదేవిని సీతను

వెంటఁజెట్టుకొని వాల్మీకి వచ్చి సీత పరిశుద్ధురాలని చెప్పి పుత్రులతో సీతను రాముని కొప్పఁజెప్పి కుసునికిఁ బట్టాభిషేకము చేయించి లవుని యువరాజుగాఁ జేసెను. కుండమాల ముగిసెను.

ఉత్తర—లవచంద్రకేతుల యుద్ధవణాన- రాముఁడు, కుశలప్రలు, చంద్రకేతుప్ర కలిసికొనుట.

సప్తమాంకము.

ఉత్తర—సీతారాముల సమ్మేళము.

జయదేవుని ప్రసన్నరాఘవము, భాసుని ప్రతిమానాటకము, అభిషేక నాటకము, భవభూతి మహావీరచర్య, ఉత్తరచరిత్ర, అనర్థరాఘవము, రాజశేఖరుని బాలరామాయణమును రామధర్మకవి జానకీపరిణయమును మొదలగు రామనాటకములయం దాయానినాటకకర్త లెవ్వరును విదూషకుని బెట్టలేదు. కుండమాల కూడ రామనాటక మైనను, గవి దీనిలో విదూషకునిం బెట్టెను. కుండమాలాకారుఁడు కాలిదాసునివలె నంతమట్టుకథావబోధన ప్రయోజనము సిద్ధించునో యంతమట్టుకే శబ్దములను స్వీకరించును గాని శబ్దాడంబరమును జూపఁడు. ఆకవి శైలిని జూపుట కేదిగువను రెండు మూఁడు శ్లోకములను వ్రాసితిని. చిత్తగింపుఁడు.

మందం యాతి సమీరణో నపరుషా భాసో నిదాఘాద్విహో

నత్రస్యంతి చరం త్యశంక మధునా మృగ్యోపి సింహైస్సహ
మధ్యాహ్నోపి నయాతి గుల్మనికటం ఛాయా తదధ్యాసితా
వ్యక్తం సోయ ముసాగతో వనమిదం రామాభిధానోహరిః.

1

లంకేశ్వరస్య భవనే సుచిరం స్థితేతి

రామేణ లోకపరివాదభయాకులేన

నిర్వాసితాం జనపదా దపి గర్భగుర్వీం

సీతాం వనాయ పరికర్షతి లక్ష్మణోయమ్.

2

మరకతహరితానా మంధసా మేకయోనిః

మదకలకలకంతీ గీతరమ్యోపకంతా

నలినవనవికాసై ర్వాసయంతీ దిగంతా

నరవరపురతస్తే దృశ్యతే గోమతీయమ్.

భవభూతి శైలి సమాసభూయిష్ఠము.

శ్లో. కంఠాలద్విపగండపిండకషణోత్తంపేన సంపాతిభి
 ర్భర్త స్రాసితబంధనైస్సృకుసుమై రర్చంతి గోదావరీమ్
 ఛాయావస్థిరమాణ విస్థిరముఖ వ్యాకృష్ట కీటత్వచః
 కూజ త్తాంతకపోతకుక్కుటకులః కూలే కులాయన్రుమాః.

శ్లో. గుంజత్తుంజకుటీరకాశికఘటాఘుత్తారవ త్తీచక
 స్తంబాడంబర మూకమాకుళికులః క్రౌంచావతోయంగిరిః
 ఏతస్మిన్ప్రచలాకినా ప్రచలతా ముద్వేజితాః కూజితై
 రుద్వేల్లంతి పురాణరోహితరుస్త్తంధేషు కుంభీనసాః.

2

కుండమాలాకారుఁ డతికఠినచిత్తుల మనస్సులు కూడ కరఁగునట్లునీతా
 విశాసమును వర్ణించెను గాని భవభూతి ఉత్తరరామచరిత్రలో లోకపూజ్య
 నామ యగురీతపావనత్వానఘత్వనిర్దోషత్వాది గుణములచే సంపూర్ణురా లని
 లోకమునకుఁ దెలియునట్లు హాహాన్తాదావహమైన భాషలో వర్ణించెను.

క వి తా ప్ర స ం చ ము .

—విద్యా-కోపల్లి శివకామేశ్వరరావుగారు. కాకినాడ.—

ప్రకృతిప్రత్యయజ్ఞ ల/స శాబ్దికులయు, బరిణామవాదులయుఁ దదితరులయు సనుమానములచేఁ గల్పాదిని మనమును బాశ్చాత్యులును సర్వవిధముల నొక్కటియే యెవను గాలక్రమమున నేటికి సంప్రదాయాదులచేతను విజ్ఞానాదులచేతను, బ్రవృత్తినివృత్తిధ్వప్రమాణములచేతను సత్యంతభిన్నుల మనుషిషయమును గుర్తెఱుంగని పలువురు మనవారు పరభాషాచారసః ప్రదాయమో హితులు ప్రతివిషయమును బాశ్చాత్యులతోచనములతోఁ గాంచుచు, వారి పద్ధతుల సర్వము నెఱింగినవారుంబోలే మాటాడుచుండుటయుఁ దమ చెప్పినదాని కన్య మగునదెల్ల గర్వ్య మని తలంచి తమలో సంతరిల్లుట యు, రాజభాషాజ్ఞతవలని సంఘగౌరవనీయపదస్థులై భోగభాగ్యానుభవములందును వేషాదులందును గలయున్నతి క్షణిక మని భర్తమునూఁది వ్యవహరించు పండితులను ఛాందసు లనియు నజ్ఞాను లనియు ధిక్ష్మరించుటయు మనము కన్నులారఁ జూచెడిదే కదా. ప్రస్తుతము మనవిద్యాపీఠముల నాచారవ్యవహారములయందు విజ్ఞానసంపదయందుఁ బాశ్చాత్యభావభావితాంతరణులును దదనయాయులును, దత్పదసంపాదనేచ్ఛాముద్యస్తభిన్నుతిపరాయణులును నలంకరించిరి. అనలున కనిలుఁడు తోడయ్యెను. దహనసంస్తారమునకు నిం కడ్డకకడిది. సర్వసంప్రదాయములను బాశ్చాత్యదృష్టియే. కవితయందును బాశ్చాత్యులు చెప్పుమాట లని పరిశ్రుతై చదివిన ప్రానుడులే పరమ ప్రమాణములు.

కాని, కవితకు నాచారవ్యవహారములకు సంబంధ మేమందురో వినుఁడు. ముసిఁడి రసాలఫలముల నిచ్చునా ; రసాలము ముసిఁడినిచ్చునా ? తనయాచారాదులను దనసంప్రదాయములను విడనాడియన్యవిషయములనే కవించి త్రించును ? తనయచుభవమును విడిచి యేమి యెవ్వఁడు నుడువును ? నేలను విడిచి యెవ్వఁడు సాము సేయఁగలఁడు ? ఎన్నియుగములనాఁడో పుట్టి పెరిగిన రాముని నేడును గవులు క్షీించుటలేదా ; వారి కారాముని యనుభవమెట్లు కలుగును ? అనినచో నొక్కమనవి, ఆలకింపుఁడు. రామవ్యక్తి వైదిక ధర్మము నాశ్రయించినదేకదా ; మనము నాధర్మమునే యనుసరించుచున్నాము

గదా. ఈధర్మ మనుషాశములచే నాటి రాముడును నేటిమనమును సన్నిహితుల మగుచున్నాము. మనయాచారవ్యవహారము లెల్ల ధర్మానురోధములు కావున రాముడు మరలొనివాఁ డగుచున్నాఁడు. వానియనుభవము మనదియే. హాసీ, ఇంకొకటి నాలోచింపుడు. Hamlet! అను నాటకమును బాశ్చాత్యలోక ప్రథిత మగుదానిని మనవిద్యావంతు లందఱును బరీక్షార్థమై వచ్చించి నారు గదా. నేటికి నది పాత ప్రవచనములం దున్నది గదా. ఇంద్రునిమున వజ్జితమైన యాయాసంసుమర్యాదలను నాచారవ్యవహారములను జదివి తన్నయొడైన హైందవుఁ డున్నాఁడా మీరే తెలుపుడు. అవి మన కర్గము లగునా; వ్యాఖ్యానములను వచ్చించినను ననుభవమునకు వచ్చునా? Lily చాల సాగనైన పూ నని వేనోళ్ల మహాకవి నిర్వహించినను దద్వర్తనాకర్ణనమునఁ బాశ్చాత్యునకువలె మనకు భావోదయమై రసానుభవము కలుగునా? కమలమును వచ్చించినకావ్యమును వినునప్పుడు మనకువలె నొకపాశ్చాత్యున కానందము కలుగునా? అందుకనియే నామనవి యేమంటిరేని యేకాతిధర్మ మాజాతిది; ఏజాతి సంప్రదాయము లాజాతివి. వారిసంప్రదాయములను నాచారములను మనము గ్రహించుట దుర్బటము; వాని ననుసరించి వ్రాయఁబడిన కవి తను గాని యాకవితను గూర్చి వారు నుడువు లక్షణాదికమును గాని మన మనుభవమునకుఁ దెచ్చికొనుట కలలోనిమాట. ఇంకొకమాట- వారికిఁ గుక్క, పిల్లి, పంది మున్నగుజంతువులు శృంగారాది బహురసముల నాలంబనములు కాకపోయినను నుద్దీపనవిభావములు. మన కాజంతువులే యస్పృశ్యములని విధి. ఇట్టియెక వారిపలుకుల తియ్యములు మన కనుభవమునకు వచ్చునని యెన్నఁగలమా.

ఇచ్చటఁ బ్రత్యర్థి యొకమాట ననవచ్చును. ఏజాతివాఁడైనను మానవుఁ డొక్కటియే కదా. భావము లున్నతము లగునవి యొకతీరుననే యుండునుగదా, యని. మానవత్వము సామాన్యమే యైనను భావములు సంస్కారజన్యము లనియు, నాసంస్కారములు జ్వజస్తాంతరదేశకాలపాత్రాచార వ్యవహారాదు లగుపెక్కుల ననుసరించి కలుగు ననియు, నందుచేతనే దేశధర్మాది భిన్నుల మగుమనకు వారికిఁ బొత్తు కవితాదులయందు సమకూడ దనియు నావిష్కరము.

ఇక వాళ్ళనిశేషము. కవితయేగాక మన బ్రతుకు సమస్తము వైదిక ధర్మము వాశ్రయించి యున్నది. వారికో యట్టిధర్మము, సర్వకాలములయందలి పురుషులను నేకకాలవాసులను వలెఁ జేయుధర్మ మొదొకటి లేదు. వారు సమస్తమునుండి ధర్మమును నిర్మించుకొనుచున్నారు. చునమో దివ్యమగు ధర్మమును బాలించుచున్నాము. అందుకనియే Browning మొదలగు కవులవచనములును వారికి ధర్మమును వేదాంతమును బోధసేయు శాస్త్రములయందును బ్రమాణము. మనకుఁ గవులవాక్కులను ప్రమాణీకరించు వేదాంతాదిశాస్త్ర గ్రంథములు గలవా? ఇదియే వారికి మనకుఁ గలభేదము. ఈభేదమును మనసునం దిడికొని కవిత్వాప్రపంచ మెట్టిదో విచారించుము:—

ధర్మబద్ధుల మగుటచే ననాదినుండియు మనము నివసించెనువారమే యగుచున్నా మనియు, శ్రీరామాదులు మనతో నివసించు రాకొమరులే యనియు వారివ్యవహారములు మనవ్యవహారములే యనియు నాకారణముననే వారిసుఖదుఃఖములయందు మనమును బాగ్గొనంగలుగుచున్నా మనియు నిది వఱకే తెలిపితిని. అదియునుగాక ననాదిసిద్ధ మగుధర్మము ననుసరించుటయే మన బ్రతుకు. ఈధర్మము వేదమూలము. కావున వేదానురోధి యగునది మన కాదరణీయము; తదితరము మనకుఁ గాదు. కవులును ధర్మేతరులు కారు. వారియనుభవము ధర్మమూలము. ఉగ్గుఁబాలతో వారును వైదికధర్మముల నలవరించుకొందురు. వారియనుభవమును వారు వెల్లడించునది కవిత. కనుక మనకబ్బములు ధర్మానురోధములు. ఈ మాటలవలనఁ బాశ్చాత్యులను దులలో నేవియు నగ్రాహ్యము లని నాతలఁపు గాదు. మనసాధనము లుండగా నవియేల యనియు, వలసినవాని గ్రహించుటయు తగు ననియు నాబుద్ధి.

ఈ కవియెవఁడు? కవి బ్రహ్మ. కవి గ్రాంతదృశ్యుని నైఘంటికు లంచురు. బ్రహ్మస్వరూపమే కవిస్వరూపము. బ్రహ్మ యొనర్చునదే కవి యొనర్చు నని యర్థసామ్యమును బట్టి మన మూహింపవచ్చును. గ్రాంతదృశ్తి తానై యతని వలెఁ గవియు నుండు ననియు నాచరించు ననియు సూహించనగును. బ్రహ్మ స్వరూపమురు బ్రహ్మకార్యమును దెలిసికొనినఁ గవిస్వరూపమును గవికృత్యమురు దెల్ల మగును. ఈ కన్పించు జగమును ధాత సృష్టించివాడు. ఎట్లు? యథాపూర్వముగా. ఈసృష్టి యేమి? కల్పనము. కనుకనే ప్రపంచసృష్టిని గుఱించి మనవా రాబాలగోపాలమును జెప్పమాటయే గదా “ధాతా యథా

పూర్వ మకల్పయ" తనునది. ఇందు యథాపూర్వ మనుకల్పమును గల్పన మనుదానిని వివరించినచోఁ బ్రపంచముయొక్కయుఁ గవితా ప్రపంచముయొక్క యు సృష్టి తెలియఁగలదు. ఈ యథాపూర్వమునఁ బూర్వము నూత్నకల్ప మునకుఁ బూర్వమునఁ గలకల్పమే. దానికో యందు లేని మఱల దానికో యని యిట్లు ననియిత మగుప్రక్కపరగపర పుట్టును. దీనికి సమాధానము మహా కాల మనుటయే- పూర్వమువలె సృజించె నగదా యర్థము. అయినం బూ ర్వప్రపంచమునకుఁ బ్రతిబింబమా యిది యరుసంశయము పొడచురాదు. ఒకదానివలె నింకొకటి యున్న దన్నప్పుడు దానికిని దీనికిని భిన్నత్వము కల దనియు సామ్యమును నున్న దనియు నభిప్రాయము. అదియును గాక భార కల్పించె ననియుఁ గలదు కదా! కల్పనము జ్ఞానాధీన మైన దగుటచే న్నిజ్ఞాన ము స్వాప్యయముననుండి మెలఁకువను గనినవిధాతకుఁ గలిగినదని పూర్వము తెలుపుదురు. స్వాప్యయస్వరూపమును "యత్త్రైతత్పురుషః స్వపితి నామ సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి స్వమపీతో భవతి తస్మా దేవం స్వపి తీత్యాచక్షతే స్వంహ్యపీతో భవతి" యని ఛాందోగ్యులు చెప్పుచున్నారు. మఱియు నిద్రాసక్తుఁడైన అర్హ స్వభావమును "సుషుప్తస్థాన ఏకీభూతః ప్రజ్ఞా వసువ ఏవానందమయో హ్యనందభుక్ చేతోముఖః ప్రజ్ఞ స్తృతీయః పాదః ఏష సర్వేశ్వరః షషరస్థి ఏషో శ్రర్యా మ్యేషమోనిః సర్వస్య ప్రథవాప్యయా హిభూతానా" మనియు శ్రుతి చాటుచున్నది. అంతఃప్రజ్ఞఁడైన స్వప్న మను భవించుచానివలె బ్రహ్మయుఁ దనయనుభవమును జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చికొనుటకే మే ల్పించి తనజ్ఞాకారణమును గ్రహించుటకై తపం బొనర్చుట. ఈ తపముననే యతఁడు నేను సృష్టికర్త నని గ్రహించుట పొనఁగిరది. అంతట పుజనమున కారంభం బహిఃప్రజ్ఞఁడై పూనెను. ఎందుల కీసృష్టి వరం నొనర్పరల చును? లీలకై. ఈ లీల యెట్టిది? తనను దాను బ్రేరించుటయే; తనకల్పనమునఁ దాను రమించుటయే. ఈ యభిప్రాయమునే "నవా అరే పత్యః కామాయ పతిః ప్రియోఽన త్యాగోనస్తు కామాయ పతిః ప్రియోభవతి" యను వాక్యమునుండి 'అత్తా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మర్తవ్యో నిదిధ్యాసిత వ్య' యరు నటకుఁ గల యుపనిషద్వాక్యములు చాటుచున్నవి. ఆ శ్రుతృప్తి కొఱకై యీసృజనకర్త. అదియే లీల. ఇది బ్రహ్మప్రపంచమును విధానించు తెఱఁగు. ఇతఁ గవియుఁ బూర్వానుభూతవిషయమును స్మృతికిఁ నంతఃప్రజ్ఞఁ

జై తెచ్చికొని యందుఁ బ్రతిభాసించిన దానిని బహిఃప్రజ్ఞఁజై యాత్మకామ నఁ గలవాఁ డగుటచేఁ గవితాదిశిల్ప ప్రపంచమును స్థించును. దీనినే యథ యకావ్యప్రేక్షిఁ బాటించు శిల్పమునఁ బాఠగుఁడగు కవిబ్రహ్మ సాత్వవత్తేయ సంస్కృతి శ్రీనిధివాస్తుదం.....టావుగునని సూత్రప్రాయముగ నుడి పెను. కల్పావ్యయమున బ్రహ్మ నిద్రించెను. ఈ ప్రలయము జరుగుట మొ వనియందు? తనయందే. అనఁగా బాహ్య ప్రపంచ మంతయుఁ దనయందే యునిడి యేకాకృతి యైనది. అప్పుడు ప్రజ్ఞానఘనుఁడను నానందియు రస రూపుఁడు ననఁబరగుచున్నాఁడు బ్రహ్మ. కవియు బాహ్యమై తనకంటెభిన్నమై ప్రత్యక్షముగా నున్న ప్రపంచమును దనయందే లయమును జేసికొనినాఁడు. అప్పుడు ప్రపంచావ్యయ మతనికే గలిగిరది. పిన్నుట యవస్థ ప్రజ్ఞానఘనము ను, నానందమును, రసమును దాని నిద్రాముద్రితుఁ డగుటయే కవికిని మిగి లినది. ఈ నిద్ర యంతఃప్రజ్ఞయు బహిఃప్రజ్ఞయును గాను. దీనినుండి మహా ప్రచారోపాధివిశేషరూపభమును గలిగి స్మృతిరూప మగుస్వప్నమున లేక తపశ్చరణమున సంతఃప్రజ్ఞను గలవాఁడై కవి యాత్మసాక్షాత్కారము నొందె ను; మెటనే యాత్మకామన యుదయించెను; లీల సారంభమయ్యెను; కవితా ప్రపంచము బహిఃప్రజ్ఞలేచే స్పర్శనుయ్యెను.

ఈవిషయమే రామాయణమున గ్రథిత మైనది. నదీచైతల్యము తన మనమున లీనముకాఁగా యా ప్రశాంతజలముల మైనుటచి క్కుంకు లిడి బహిః రంతఃప్రజ్ఞలేలు లేని నిద్రాముద్రితుఁ డగునానంది యైనవాల్లికి సంతఃప్రజ్ఞ నుదిత మొనర్చు క్రౌంచమిఘనాది స్వప్న ప్రపంచదర్శనాత్మజ్ఞానసంధాయకతప శ్చరణములు కలిగి యాత్మకామనచే లీలమై రామనామమును నుద్ఘోషించెను. అది యాదికావ్యము. అరఁ డాదికవి. కవితోత్పత్తివిధానమిది. దాని ప్రయో జనము స్వరూపజ్ఞానము. అనన్యమైన య్యోతీయమైన తప ప్రజ్ఞానఘనము నానందము రసము నగుస్వరూపమును ప్రపంచిత మైనదానిని దిరిగి యద్వితీయమునుగా గ్రహించుటయే కవితాఫలము. ఇది కవితా ప్రపంచము పుట్టిన తెలుగు.

ఈ ప్రపంచమున నివాసులు భిన్నత్వమునం దేకత్వమును గ్రహించి తరించు సహృదయులు. ఈజగత్తును బ్రహ్మస్థించినాఁడు. నిజమే కాని దేని నిగా నిర్ణయించినాఁడు? “నామరూపేవ్యాకరవాణి” యన్నాఁ డని యుపనిషత్తు.

నామము శబ్దము. రూపము రంగును, నామమున కర్థమును. అర్థము వస్తువు. దీనివలన మన కేర్పడువిషయములు కవితాచులుదలి వేని యందురా? వస్తు వనుటచే విగ్రహనిర్మాణము. రంగనుటచే జిత్రలేఖనము. ఇవిరెండును వ్యూహవిమునకై శబ్దార్థాభావమును గలవియే యగును. నామ మనుటచే నవ్యక్తమును వ్యక్తమునైన యర్థమును గలగాంధర్వమే. ఈ మూఁటియందును నామరూపముల నామ్యావస్థ లేదు. అందుచే నవి పరిపూర్ణస్పృష్టిసౌందరి నే యగుచున్నవి. కవిత యట్టికిగాదు. నామరూపములు దీని సామ్యావస్థ నొందియున్నవి. అది యెట్లైన శబ్దార్థములే నామరూపములు గదా? శబ్దార్థప్రధాన మైనదే కావ్యము. ఇది లేనిది కావ్యమునకు స్వరూపములేదనుట. స్వరూపమున లాలిత్యము సౌందర్యము లేని దావరణీయము కాదు కనుక యీ కావ్యకన్యాశరీరము రీతినిదెలుపుచుఁ బెద్దలు “శ్విత్రే శై కేన దుర్భగ” మ్మన్నారు. చూదితిరా నిరుష్టములును సౌమ్యములు నగుశబ్దార్థము లిందులగుఁ గావలయు నని చెప్పి యంతతోఁ జనివిసనక శబ్దార్థాలంకారములును గాన్యేందర కుండవలయు నని కావ్యపిపాసు లగువారన్నారు. ఎవ్వరేమన్న నాకేమి కొదవ నాకావ్యకన్యక శ్విత్రాదిదోషభాజని యైనను సరియే, యనలంకృత యైనను సరియే బాహ్యచిహ్నము లగుశరీరాదులతోఁ బనేమి నన్నుఁ దన్నమునిఁజేయు రసమును వెల్లడించుచున్నది కనుక నాకు నచ్చినదను నేటి యుపాధు లగునాంధకప్రలు తా మట్లనుట భాషయందు విజ్ఞానము తమకు లేమిచే నని యెఱుఁగకకాదు; డాంబికమునకై భోకరించుటకు. మతీయుఁ దమగుఁ దన్నయతను గూర్చురసమును వెల్లడించునది యాశ్విత్రదూషిత యగు కన్యయే గదా. ఏహ్యమగు నాయమరూపమునుండి తోలుతిత్తినుండి గోవు పాలను గ్రహించువానివలె రసము నట్టిఁడు సహృదయుఁడో కవియో గ్రహించునుగాక. ఈమాట మన మన్నచో జీవద్భాషకు నియమ మే మందురు. ఆ గ్ధము జీవద్భాషగదా! సంభాషించునట్లు లుకన్యసించుటగాని ముఁకన్యసించుటలు వ్రాయుటగాని యా యాంగ్లేయు లొనర్చుచున్నారా! వారొక వేళ నస్వతంత్రు లనవచ్చును. మనలో M. A. యుండుత్తిర్లులైనవారు కలదుగదా. వారాబాసను స్వతంత్రులేకదా. ప్రతిపదమునం దనుచ్చారిత వర్ణముల సనేకముల ననవసరముగా వల్లించి వ్రాయవలసిన వానిని ద్రోసివేసి పొచ్చాత్మ్యల నుకికారమును (Idiom) బాటింపక స్వతంత్రులై తామువ్రా

యచున్నారా. అట్లు ప్రాసనవారిభాసను ఖండింపక విడుచుచున్నారా. తాము చిన్నటివాటనుండి స్వభాషనువలె సభ్యసించిన భాషపై సావితంత్ర్యము లేమకు లేదుగాని రాజపోషణము లేమిచే గుడుచున్న యాంధ్రముకైననో తమకు సావితంత్ర్యము! పోనిండు. ప్రస్తుతము విచారితము.

కావ్య మనుప్రపంచమునకు నామరూపములు సిద్ధించినవి. నామ రూపములచే నిది దేనిని వ్యక్తిముచేయును. సహృదయునకు వేకత్వము నా పాదించును. ఈ యేకత్వము రసమయము ప్రజ్ఞాసమము నని చెప్పితిమి గదా. ఒకఁడు వ్యక్తిముచేయున దతనియంతాస్వరూపము. బాహ్యకృతిని జూచి తృపు లగుట యరుదు. అంతాస్వరూపము నెఱిగినయప్పుడే యా యెఱుకవలని యానందము వనుభవించును. మీఁదుమిక్కిలి యా యెఱుకయే మనస్వరూపము నైనపు డంతకంటె వేలూనంద మేమి గలదు. కావ్యాత్మ యగురసమే మనయాత్మయు నయినపు డొండురుల కభేదము నెల్లడి యగును. అదియే ముక్తి. అందుచే గావ్యాత్మయు మనయాత్మయు రసస్వరూపము లనవచ్చును. ఇదియే యఖండ మగు బ్రహ్మానందస బ్రహ్మచారియు నగు రసము. దీనిని గ్రోలుటయే జీవితావధి. ఈ చెప్పిన దంతయు వేదాంతముల గీతి. దీనినే మనకుఁ దెలియునట్టలఁ జెప్పికొనుటకు నఖండ మగురసమును భిన్న భిన్న ఖండరూపములఁ జవిచూచి పిదప సమస్తమునందును నదియే యని నిరూపించు మార్గమున నడువవలయును.

ఈమార్గభేదములను బుద్ధికుశలు లగు వాలంకారికు లనేకవిధములఁ జెప్పిరి. వారిలో ముఖ్యము లగువాని నొకకొన్ని మఠముల నిపుడు వివరింతును. రసస్వరూపాధికము వివరింపఁబడిన గ్రంథములలో నాట్యశాస్త్ర మగ్రగణ్యము. ఇందు రూపకాది దృశ్యకావ్యములయంద భవినేయము లగురసములు వివరింపఁబడినవి. ఈతఁడు నాట్యరసముల నెన్నిదిటినిగా నొడివెను గాని యుద్భుటుఁడు “నవనాట్యరసాస్త్రతా” యనివాడు. రుద్రటుఁడు శాస్త్రమువలె రసములు లేనికావ్య ముద్వేజక మగును గనుక కావ్యమును రసవంతముగాఁ జేయవలయు నని చెప్పి ప్రేయ మనునది పదియవరస మనెను. దానికి స్థాయి స్నేహ మని “స్నేహప్రవృత్తిః ప్రేయాః సంగతిలేలార్యనాయకో భవతి”యనునది మొదలుగా వివరించెను. గంగానందకవి

యదాహాభాత్యై ప్రకమోదితం వచోయయాతదీయామవలంబ్యచాంగులిమ్
అహాన్చ వప్త్రః ప్రణీపాతశిక్షయా పితృర్భదం తేన తతాన సోఽర్భకః॥

ఇత్యత్త దశమః పత్తిలాఖ్యం రస ముదాహరన్తి. తచ్చిన్ద్యమ్. పు
త్రాదిషమ రతిభావే తస్యైవైర్భావాత్. వచ స్థాయిభావభేదేన రసో భిద్య
తే, తస్మాత్ అస్య స్థాయిభావః స్నేహ స్తద్భేదా ద్భేదోఽస్యేతి వాచ్యమ్.
స్నేహస్యాపి రత్నాత్తః త్వాదితి డిక్. అని చెప్పవలసినవలన వాత్సల్య మను
నికొకరసము నంగీకరించినవారును నున్నటులు స్పష్టముగదా. ఈగంగానం
దకవిరాజ సాహిత్యదర్శనకారుఁడు మునీంద్రమత మనియుఁ దద్యాఖ్యాత
కేహించిన్ద్ర మనియుఁ దెలుపు వత్తిలతాస్నేహము స్థాయిగాఁగల పత్తిలరస
మును నిందించెను. ప్రేమసహిత స్నేహము వత్తిలతాస్నేహ మనివ్యాఖ్యాత
యచటనుడివెను. అప్రస్తుత మైనను నిట్ల నికొకవిశేషము నుడివెదను. కో
పింపకుఁడు, మనయాంధ్రశివవిద్యాలయము ఛక్రీరసము నొకదానిని సృష్టిం
చినది. ౧౯౩౦ మార్చిపరీక్షకు నింటరుమిడియటు చదివిన విద్యార్థుల పఠనీ
యగ్రంథములఁ బేర్కొనఁబడిన కొంతొకనాటకము నుద్ధరించుటకు నీసంస్థ
యాపద్ధతి నవలంబించినదేమో. ఇక నొక్కమాట, మనుచరిత్రమున రెండవ
యాశ్వాసమున నభివర్ణితమైన శృంగారాభాసము గుర్తింపనివారై కాఁబోలు
నాపరీక్షకుఁ బ్రశ్నపత్రము నొసఁగినవా రాయాశ్వాసమునఁ గలరసమును
దానిని గవి పెంపొందించినవిధమును వ్రాయు మని ప్రశ్నించిరి. ఇది మనవి
ద్యాసంస్థ విలాసము.

నాట్యాచార్యుఁడు నాట్యరసముల నెనిమిదనెను. ఆయనుట శ్రవ్యకా
వ్యములను గూర్చి కాదని మమ్మటాచార్యుఁడు “అప్యేనాట్యే రసాః స్మృతా”
యనిప్రారంభించి “శాస్త్రపీ నవమోరస”యని నుడువుటచే సూచించినాఁడు.
ఈవిషయములను మనసునం దిడికొని శాంతము నాట్యానుకూల మని వివరిం
చువారి మతములను జేర్చిని యావివాదమును బరిసమాప్తి నొందించుచు
రసగంగాధరకారుఁడు “యై రపి నాట్యే శాస్త్రో రసో వాస్తీ త్యభ్యుపగమ్యతే
తైరపి బాధకాభావాత్ మహాభారతాది ప్రబంధానాం శాంతరసప్రధాన
తాయా అఖిలలోకానుభవసిద్ధత్వాచ్చ కావ్యే సోఽవశ్యం స్వీకార్య”యని
పరిష్కరించినాఁడు. దీనినిబట్టి దృశ్య శ్రవ్యకావ్యములందు రససంప్రదాయమున
భేదము స్పష్టము కాఁగలదు. ఇట్లు రసములు తొమ్మిదా యెనిమిదేనా యను

సనుమానము లటుండఁగా రుద్రటుఁడు ప్రేయ మనునొకదానిని గల్పించినాఁడు దానినే యెయుండనోపు నర్థుల మని సాహిత్యదర్పణకారుఁ డన్నాఁడు. ఇది మనయాలుకారికుల రససంభ్యావరణము.

అఖండ మగురసము నిట్లు విభజించుట కేల మనవాడు పూనిరి? ఇట్లుంలేక్క విభజింపనగును. అనుప్రశ్న మిట నుదయించును. శృంగారమే రసము; తక్కినవి తజ్జన్యము లని యొకఁడు “ఏకోరసః సర్వభావేన” యని యొకఁడు నద్భుతరసమే రసమని యొకఁడును శృంగార, కరుణ, వీర, శౌర్యములు ముఖ్యము లని యింకొకఁడును జెప్పిరి. వారిమాటల నొకకొంత సత్యము కలదు. కాని, అఖండ మగురస మాయాభివ్యక్తివలన జన్మించునట్లు జాయాయవతారముల నొప్పెడు శివకేశవాదులవలె శృంగారాదిరూపముల నొప్పు నని మాయభిప్రాయము. గ్రామదేవతల వంటివి వ్యభిచారిభావములు. వీనివలని యానందము క్షణికము. అందువలననే యివి స్థాయిభావములు గాక వ్యభిచారి సంచారిభావము లని వ్యవహృతము లగుచున్నవి. ఈసంచారిభావములలో నొకటియే స్థిరముగాఁ గావ్యమునం దుత్తర సత్తిరస్థితమూర్తిని గల దైవచో స్థాయిభావ మగును. ఈవిషయమునే పూర్వలయభిప్రాయము తోడి మెలపున పండితరాయలు, “అక్షబంధం స్థిరత్వా దమీషాం భావానాం స్థాయిత్వమ్, నచ చిత్తవృత్తిరూపాణా మేషా మాశుః నాశిజ్యేన స్థితిర్విం దుర్లభమ్. వాసనాయావతయా స్థిరత్వం తు వ్యభిచారి వ్యతిక్రస్యత్యతి వాచ్యమ్. వాసనాయాపాణా మమీషాం మహారభివ్యక్తే శేవ స్థిరవదార్థ త్వాత్. వ్యభిచారిణాం తు వైవ, తదభివ్యక్తే ర్విద్యుదవ్యోతప్తాయత్వాత్” అని గంభీరముగాఁ బలికినాఁడు. ఇది రసమలనామకరణమునకును సంబలి మతభేదములకుఁ గారణమయ్యెను. ఈమతమునఁ గవికి నపరిమితస్వాతంత్ర్యము కిరి రసములను గల్పించువలయుఁగలదు; కాని పేరునకుఁ బెత్తనమిచ్చిన మార్గమును గావ్యకర్తయవలంబించినఁ బ్రమాద మగు నని నామనవి. మఱియు నిట నొక్కవిషయము మీకు జ్ఞప్తికిఁ దెత్తును. సర్వరసములు నాట్యమునఁ బ్రయోగించుటకు వీలు గావని మాత్రము శాంతమునఁ గూర్చి యాలంకారికు లన్నదానిని బట్టి మనము గ్రహింపవలయును.

ఈశృంగారాదులగు రసము లన్నియు సుఖోపపాదకములే యని కటపురం లంకారికుల మతము. కాని ప్రత్యాలంకారికుఁడును గరుణమువలన సుఖము

గలుగునా యని శంకించి తనకుఁదోచిన విప్రతిపత్తులగును సమాధానమును తెప్పడు వచ్చినాఁడు. ఈవిషయమును విపులముగా రసగంగాధరకారుఁడే చర్చించినాఁడు. విశ్వవాళపంచానమఁడును యథాబుద్ధివి నీషయమును విమర్శించినాఁడు. దీనిని బట్టి చూడఁ గరుణాదులవలన సుఖము కలుగనేర దను వారును గలకేమో యని తోచును. ఈబుద్ధితో గ్రంథములం జదివినచో జైనుఁ డగుగుణచంద్రుఁడు “సుఖదుఃఖాత్మకోరసః” యనిచెప్పినచూలూ విన్నించును. మఱియు నతఁడు “విభావై ర్గలనోద్యానాదిభి రాలంబనోద్దీపనయావై రాబృహ్యై స్థై తుభిః స్వతః వావిర్యావాద్య్వభిచారిభి ర్గ్లాన్యాదిభి రసికమనః శరీరవర్తిభిః పరిపోషణాచ్చ శ్రితోత్తర్జుః స్వీకృత సాక్షాత్పారితాసుభూయ మానావస్థో యథాసంధవం సుఖదుఃఖస్వభావో రస్యతే ఆప్వాద్యతే ఇతి రసః తత్ర ఇష్టవిభావాది ప్రభితస్వరూపసంపత్తయః శృంగారవిగహాస్యానృత శాస్త్రాః పంచ సుఖాత్మానః అపరే పున రనిష్టవిభావాద్యుపసీతాత్మానః కరుణా శాస్త్ర బీభత్స భయానకాః చత్వారో దుఃఖాత్మానః” యనియు నుడివినాఁడు. ఈవిషయమును బూర్తిగాను రూపకోశ్లోమును రంగమున దు నటాదుల స్థానమును సామాజికనిర్వచనాదులును చెలిపిఁగొని కవితాప్రపంచము సందర్శివిషయముల నెల్ల నెఱుకపఱుచుట కా దని యెఱిఁగియు నొక్కవ్యాసమున నానిని సూచించుటయు దుస్తరమను నభిప్రాయమున యథావకాశమున నాయాయునిషయముల నాంధ్రలోకమున కర్పించి కృతార్థుఁడనుగాఁగల నను తలఁపున నింతతో నీవ్యాసమును ముగించుచున్నాను.

(3)

శ్రీమద్భగవద్గీతా

పోతనభక్తి-భాగవతరచన.

— జనమంచి శ్రీమద్విశ్వనాథ-శతపథ —

మోక్షసామ్రాజ్యమున నధిపసింహుజేయు మార్గమును దెలుపు గ్రంథము
లలో భాగవత ముత్తమోత్తమ మనునిషయము సర్వజనాంగీకృతము. అట్టిది
దేవీభాగవతమూ శ్రీభాగవతమూ యనుచర్చ చిర కాలమునుండి వచ్చుచున్నది.
ఇటు నది యనవసరము బట్టెర సోతన మహాశవి. మహాధర్మము. ఆమహాపు
రుషుడు శ్రీభాగవతమును దెనిగించెను. భ్యాతిని నోరికాదు. ముక్తిని నోరి
యని స్పష్టముగాఁ జెప్పెను.

ఒకరక వన్నయర్జితనాదికి పు లీయ్యుం బురాగానభుత్

తెనుగుజేయుచు మత్పురాకృతసభాధిక్షంబు లాస్వదో

తెనుగుంజేయరు మున్ను భాగవతమఁ దీనిం దెనింగించి నా

జననమున నఫలము చేసెదఁ బువర్తనము లేకుండగ.

అనుకర్య మాయభిస్సాయమును వెలిపివేసి.

పోతన శివభక్తుఁ డనియుఁ మదకు రామభక్తుఁ డనియును గొందఁ
అందురు. అమాట విశ్వాసార్హము కాదేమో యని నే నూహింతును. మహాభక్తుఁడగుట నామహానీయుఁడు శివకేశవభేదమును భ్రాంకించునాఁ డన వలదుప
డను. కావుననే—

చేతులారాగ శివునిఁ బూజింపఁజేసి

నోరునొవ్వంగ హరికీర్తి నుడువఁ దేని

దయయు సత్కంబు లోనుగాఁ దలఁపఁజేసి

కలుగ నేటికిఁ ద్వులకడుపుఁ జేటు.

ఈ కథ్యమాంశికరణమున దలిసి కాదు. స్వాభిప్రాయోత్తరము.
దీనింబట్టి మహాత్ములచిత్తవృత్తి నీటిచుట్టుముదలె సమముగ నుండు ననియు స
కలదేవతల స్వరూపముగనే వాచిదృష్టి తిఁకించుననియు నామధేయమును
బట్టి యట్టివా రులికపథ రనియు స్పష్టమయ్యెడిది. దీనికే మహాక్షయ దాహ్యుతి

యుఁ గనవయ్యెడిని. రామచంద్రుఁడు స్వప్నమున దర్శనమిచ్చి “తా రామ భద్రుండ మన్నామాంకితముగా శ్రీమహాభాగవతమ్ము తెనుంగుసేయుమునీకు భవబంధంబులు తెగును” అని యానతిచ్చినట్లు పోతనయే వ్రాసెను. అట్టి కవి “నాచిత్తంబున శ్రీరామచంద్రుని సన్నిధానమ్ము గల్పించుకొని” అనియు వ్రాసి పెంటనే షష్ట్యంతముల కుపక్రమించి,

“హరికి నందగోకులనిహరికి” అని నాలుగుపద్యములు చెప్పి యందుఁ బ్రతిపాద్యవస్తువు కృష్ణమూర్తిగాఁ జెలిపెను. రామమూర్తి నానామాంకిత ముగాఁ జెనిగింపు మని యాజ్ఞాపించు గృష్ణనామమున షష్ట్యంతములు చెలు పుటకుం గత మేమి? స్తంభాంతమునను స్తంభాదియందును రాఘవరామా యని నుడువ హేతువేమి? రామకృష్ణాది నామములు గలపరత్వవ్య మ్మొక్కడే యనికదా. శివశంకరాదినామము లాపరత్వవ్యమునకుం తెల్ల వనువా రున్న చో వారి కొక్కనమచ్చార ముప్పింపవలయును. సర్వశబ్దము లాపరత్వవ్యమున కుం తెల్ల వన్నచో నది యద్వితీయ మేలా గగురు? సర్వాంతర్యామి యె ట్లగురు. నిర్గుణుడు నిరాధారుఁడు సర్వాధారుఁడు సగునాపరమేశ్వరుఁడు భక్తానుగ్రహము భావనానుకూలరూపములఁ దాల్చు నన్న శ్రీభాగవతాది సద్బ్రోథసిద్ధాంత మేలాగు నిలుచును? నిలువకయున్న “అద్వితీయం బ్రహ్మ” యనుమహావాక్యము వ్యర్థముకాదా. కావున మహాకవి తల్లజునిచిత్తమున నద్వైతము తొండవమూచుచుండు ననుట సత్యమని వచియింప నాకు ధైర్య ముగలదు. అతియగాదు. పోతనదృష్టి సద్బ్రాథము అన్నియుఁ బురాణములే యని చూచును.

“నన్నయతిశ్ఠనాదికపు లీయుర్విం బురాణావళుల్ తెనుంగుండేయును.”

అన్నచోట మహాభారతము పురాణ ముందగునా? ఇతిహాసవర్ణము కాదా? మహాకవి కంఠమాత్రము తెలియదా? భగవద్చరిత్ర భాసురము లన్నియుఁ బురాణము లనియే వారిభావము. సకలసద్బ్రోథము లాపరమేశ్వరు మహిమమునే పలుమాన్యములఁ చెలుపును. అన్నింటికి గమ్యస్థాన మొక్కతే త్వమేకదా? ఆయాహ యానుహాత్మనకుం జక్కఁగాఁ గల దని తోచెడిని ఇతయెల? పక్షపాతము మానవులయందుఁ జూత దేవతలయందును గొం దఱకుందును. అది కర్తవ్యభేదమునఁ గలుగునది యనుట సర్వమహాశయ స మ్మతము.

భాగవతరచన:—భాగవతము నాంధ్రీకరించుకార్యమునందు మహా కవి భక్తిరసపారవశ్యమునఁ దన్నె తా ముఱచెను శృంగారరసమున భగవంతుని వర్ణించునుట్లుములందుఁ బోతనకు లోకదృష్టియే లేదనకతప్పనా? మూలమే మూలమన్నదో యాతఁ డెఱుంగఁడు. భగవంతుని దివ్యసుందరవిగ్రహము మ్రోలఁ గనఁబడఁగా విశ్వమునే ముఱచును. కావుననే మూలమును వీటిఁబుచ్చి స్వేచ్ఛగాఁ బద్యముల నల్లెను. భాగవత మాధారముచేసికొని తనబుద్ధిచయ్యైతిని గనఁబఱచెనని కొందఱు అందురు. నేనుమాత్రము తప్పి యొప్పి పై నవ్రాసినట్లే భావించితిని. తప్పే యెవఁ డమింపుఁడు. ఒప్పేయెవఁ నానందింపుఁడు. జంకక నాయాశయ మిదియని తెల్పినాఁడను. కొన్నితావుల భాషాంతరీకరణముం దెలిపెద.

త్రిభువనకమనం తరూలవర్ణం రవికరగౌరవరాంబరం దధానే
వపు రలకకులావృతాననాభే విజయసఖే రతిరస్తుమేననవద్యా॥ ౩౩
స్త. ౧- అధ్యాయ.

మ. త్రిజగన్మోహనశీలకాంతిఁ దరుపు క్రిపింకఁ బ్రాభాతనీ
రజబాధుప్రభ మైవచేలము పయిన్ రంజిల్ల నీలాలక
ప్రజసంయుక్తముఖారవింద మతిసేవ్యంబై విజృంభింప మా
విజయుం జేరెనువన్నెకాఁడు మది నావేకించు నెల్లప్పుడున్.

ఇది మూలాను సారమే యనవలయు. యుక్తిచిచ్ఛేదముగలిగిన నది సంస్కృతమునకు మెఱుంగుపెట్టినట్లే యున్నది.

తత్రాగమచ్చగవాక్ వ్యాసపుత్రో యదృచ్ఛయా గామటమానోననపేక్షః
అలక్ష్మ్య లింగో విజలాభతుష్టో వృతశ్చ బాతై రవధూత వేషః॥ ౨౧
తం ద్వస్త్వవర్తం సుకుమారపాదకదోనుబాహ్వంసకపోలగాత్రమ్
చార్యాయతాక్షోన్ననతుల్యకన్ధసుభాస్వనః కంబుసుజాతకంఠమ్. ౨౨
నిగూఢదత్తం పృథుత్వాగివక్షస మావర్తనాభివళివర్ణదరంచ
దిగంబరం వక్త్రీక్షిద్ధకేశం ప్రబంబబాహుం స్వయరోత్తమాధిమ్॥ ౨౩
శ్యామం సదాపీచ్యవయోంగలక్ష్మ్యస్త్రీణాం మనోజ్ఞం చుదిరం స్తయేన
ప్రత్యుత్థితాస్తే మునయ సాన్విసనేఢ్య సల్లక్షణాః ఆపి గూఢవర్చసమ్॥

ప్రథమస్తం ౧౧ అధ్యాయ.

సీ. ప్రతినిమేషము పరబ్రహ్మంబు నీక్షించి మదిజొక్కి వెలువల మఱచువాఁడు
కనులంబు మీఁదిభృంగములకై నడి మోముపై నెఱిసికేకపటలివాఁడు
అన్తాసి మాయనం గీకరించినభంగి వసనంబుఁగట్టక వచ్చువాఁడు
స్వగిగాఁ డసె వెటల జాటుభూతములు నాబాలురచోసశబ్దములవాఁడు
తే. మహితపదజానుజం మోరుమధ్యపాస్త్ర, బాహువత్సంగళాననఫాలకర్ణ
వాసి గాగండను స్తకవయనయుగళుఁ, దైనయవధూతమూర్తివాఁడగుదెంచె.

ఉ. ఈరని లోతుల గినిసి, యెన్నలు బల్చినివాఁడు కోరికల్
కోరనివాఁడు గూటువలఁ, గూడనివాఁడు వృథాప్రపంచముం
క్షేరనివాఁడు దైవగతిఁ జేరిన లాభముఁ జూచి తుష్టుఁడై
నేరనివాని చందమున, నేర్పులు చూడనివాఁడు వెండియుక్.

ఆ. అన్యహాత్మహాదశ్యావయోహూప, గమనగుణవిలాస కోశలముల
చక్రకాంతచూచి మోహితయగునన, నితరకాంత లెల్ల నేమి చెప్ప.

ఆ. వెత్తితనము మాని విజ్ఞానమూర్తియై, బ్రహ్మభావమువను బర్యటింప
వెత్రియంచు శుకుని వెటవేతెంతురు, వెలఁడు లర్చకులును వెట్టులగును.

ఈఘట్టమున మహాకవి మూలానుసారము వ్రాసియు సత్యత్రవిచిత్ర
ముగా యవనిక నలంకరించెను. మూలమున గూఢముగ నున్నయర్థమును
విస్తరించెను. దాన శుకమహర్షి మహాత్మ్యము వెల్లడియగు ననియు నట్లుచెప్ప
ట కవిర్హమనియుఁ పోతనభావమైనట్లు కనుపట్టను.

“సుకవితా యద్యస్తి రాశ్యేనకిమ్”

అన్నసూక్తిని బోతనమహాకవి సమ్మే నని మన మూహింపవలయును.
శ్రవణం కీర్తనం విష్ణో స్మరణం పాదసేవనం ।
అర్చనం వందనం దాస్యం సఖ్య మాత్మనివేదనమ్ ॥ ౨౩
ఇతి పుంసాన్పితా విష్ణో భక్తిశ్చే న్నవలక్షణా ।
క్రియతే భగవత్యద్భా త్యన్యేఽసీతముత్తమమ్ ॥ ౨౪

సప్తమస్తం ॥ గి అధ్యా.

మ. తమకృపాదృశల సఖ్యమున్ శ్రవణమున్ దాసత్వమున్ వందనా
ర్చముల్ సేవయు వాత్సల్యో న్ముఖయుక్ సంకీర్తనల్ చింతనం
బను నీతోమ్మిది భక్తిసూక్తముల సర్వాత్మక హరిక నమ్మ స
జ్జనుడై యుండుట భద్రమంచుఁ దలతున్ సత్యంబుదైత్యోత్తమా.

శవద్యము గాంచివచో భాషాంతరీకరణ మెట్టులుండవలయునో తెలిసికొనవచ్చును. ఎందు హెచ్చుగాఁ జెప్పవలయునో, ఎందు సంగ్రహించి చెప్పవలయునో, ఎందు నున్నదన్నట్లు తెలుపవలయునో యీశవద్యమున నీమహాకవి తెలిపెను. ఈమార్గము ననుసరించినచో మూలమునఁ గలభావము లోకుల కేరీతిఁ జెలుపవలయునో చెల్లునుగును. ముక్తిముక్తి యన్నరీతి మార్చిన బాగుండునా. కొందఱు మహాత్ములు “తపస్విధ్యాయనిరతుండును, తపస్వి వాగ్వివాదమండును, నారదఃపరివ్రజ్యుడును, వాల్మీకిపునిపుంగవుండును కోస్యస్థి సాంప్రతుండును, అని వ్రాసిననే భాషాంతరీకరణ మనఁబడు నని సిద్ధాంతముచేయుదురు. ఈసిద్ధాంతమును దలంచిన నాకొకకథ స్ఫులిగోచరమయ్యెడిది.

మున్ను శ్రీనాథమహాకవి వైషధమును చెవిఁగించి శ్రీహర్షునికడ కరిగి వినిపించెనట. ఆపరమకవిచంద్రఁ డాకద్యముల నున్న “నందు గమిక ర్థకృతవైక నీచృతుఁడనై” అన్నవాక్యమును విన్నయంతనే దిగ్గజజేచి వత్సా! నీడుమువ్రలు నీవే తీరికొని నాల్గోకము నాయొడిలో వేయుమా యని వేఁడెనట. ఈకథ కల్పితమే కాని సత్యముకాదు. కాని వైసిద్ధాంతమునకు సహకారి యగును.

మహాశయలారా! భాగవతమునఁ గొన్నితావులం జూపితిని. భాషాంతరీకరణమునఁ గవి యిష్టము ననుసరించి మెలంగవచ్చును. కాని దాన లోకమున కుపకారము గలుగవలయును. పోతనవంటి మహాకవి అట్టిభక్తుఁడు మరలఁ బుట్టుటలేది. పరమపావనచరిత్రుఁ డగుట నేటికి నామహామహుని నామస్తరణము భగవన్నామస్ఫుటివలె వస్త్రదాదులకు నైనది. వారిమార్గము ననుసరించినఁ దరింపవచ్చును. స్థలీపులకన్యాయమున వారిభాగవతమునఁ గలశవద్యముల వ్రాపితిని. పోతనభక్తి నిర్వమితసముత్త మనయుఁ జెలిపితిని. అట్టి భక్తి కుమర్చుకొనుటకు నావంటిపామరులు ప్రయత్నింపవలయును. మూఁడు నామములు వైకిఁజ్జగ్గఁగా దిద్దినఁగాని విష్ణుభక్తుఁడు కాఁడనియు, మూడడగీ తలుగా భక్తమును దీర్చినఁగాని శివభక్తుఁడు కాఁడనియుఁ జెప్పుచారిమాటలు పోయములు గాని గేయములు కావనియు మనమెఱుంగవలయును. బాహ్య లక్షణములు భక్తికిమార్గములే కావనియు, నేమతస్థుఁడైనను భగవంతుని సేవింపనర్హుఁ డనియు భగవంతునకు జిహ్వాములే లేవనియు నవిమానవ్రలచేఁ గల్పింపఁబడిన ననియు మనము తెలిసికొనవలయును. ఇంక విశేషించి వ్రాయనిదిసమయముకాదు. ఒక్కసారిభక్తిశిరోమణి యగుపోతనమహాకవి నామమును స్మరించి యీవిషయమును ముగించుచున్నాఁడను.

మా కాశీభట్టకులజులును పండితవరులును కడలివాస్తవ్యులును నగు లింగమూర్తిశాస్త్రిలవారు తమపుత్రువకు నాంధ్రపద్యము నేర్పించిరి. ఆతఁడు గొంత భాషాపరిచయము కలిగిన తరువాత అంగ్లేయవైద్యమునందుఁ గొంత వైద్యమును సంపాదించుకొని రాజమహేంద్రవరములో వైద్యముచేయు మొదలిడియె. ఆహేతువుచే లింగమూర్తిశాస్త్రిలవారు రాజమహేంద్రవర మువందలి ఇన్నీసుపేటలో సకుటుంబముగాఁ గాఁపురముండిరి. ఇట్లండ వారి పుత్రకుఁ డసహాయోద్యమములోఁ బ్రవేశించి శ్రద్ధాభక్తులతోఁ బనిచేయుచు రాఁగాఁ దుద కాతని కీనడుమ 2½ యేండ్ల కారాగారస్థాప్తి సంప్రాప్తమాయె. ఈవిధముగా, ప్రియపుత్రవియోగము సంప్రాప్తమగుటచే మిక్కిలి వృద్ధులైయున్న శాస్త్రిలవా రావియోగమును సహింపఁజాలక దశరథునివలె హాపుత్రాయని విలపించుచు స్వర్గమునకేగిరి. ఈ విచారకరవార్తను హిందూపత్రికలో నొకవిలేఖకులు ప్రచురించుచుఁ బ్రమాదవశమున లింగమూర్తిశాస్త్రిలవారు స్వర్గస్థులై రనుటకు మాఁబూని బ్రహ్మయ్యశాస్త్రిలవారు స్వర్గస్థులై రని వ్రాసిరి. అయ్యది యాంధ్రలోకములోఁ గొంత యలజడిని గలిగించినది. నాకు స్వర్గ ప్రాప్తికలిగినట్లు లోకముబ్రమింపఁ జొచ్చినది. నాయందు ప్రేమగల పత్రికాధిపతులు తమపత్రికలలో నన్నుఁ గూర్చి యనుతాపవాక్యములఁ జాలఁ బ్రకటించిరి. ఇతరాపులు మాయంటికఁ బరామర్శలేఖలు వ్రాసిరి. పలువురు సందేహించి మా యింటికడకు వచ్చి సంగతులు తెలిసికొనఁ జొచ్చిరి. ఇట్లు ప్రమాదవశమునఁ గలిగిన యపవాదమును దొలంగించుటకై మాపోదరుఁ డగు చిరంజీవి సుబ్బయ్యశాస్త్రి మున్నగువారు పత్రికాతల్లజమగు నాంధ్రపత్రికలో నాక్షేమ వార్తను వెలుపుచు సవరణముచు బ్రకటించిరి. ఈరీతిగా నన్నుఁగూర్చి లోకమునఁ గలిగిన భ్రాంతి నివారించఁబడినది. ఏమైనను నాయంట నేను సుఖముగఁ గూర్చుండియుండఁగ నే విబుధలోకసందర్శనము గావించుకొను భాగ్యము పట్టినది కావున నీచిత్రవిశేషమును గావ్యముగా నొనరింపఁదగునని యెంచి నే నీ చిన్నిపద్యకావ్యమును విరచించితిని. దీనికిఁ దగినతావు నాంధ్రపండితలోకము దయతో నొసంగును గాక !

కాకినాడ, }
11-2-31, }

కాశీభట్ట బ్రహ్మయ్యశాస్త్రి.

శ్రీరస్తు.

నా విబుధలోకనందర్శనము.

కాశీధట్ట ప్రహ్వయ్యకాశ్రిగారు, కాశీనాథ.

- మూడువంశధవులు మానితీర్తులు, లింగమూర్తినాఁ జెలంగుబుధులు
 స్వర్గమేగ వారిస్వర్గాప్తి భావించే, నాకునఁటగట్ట లోకజనము.
 తే. గీ. భూమిపై నుండఁగ నె నాకుఁబాలుపుమీఱ
 విబుధలోకానుభవ మబ్బె విశదముగను
 నాప్తమిత్రావళి యనుగ్రహంబువలనఁ
 గాన వారికిఁ దగ ననుస్తార మిడుదు.
- గీ. బౌద్ధతోడ నయీనుధ్యఁజోయి వీఁత, విబుధలోకంబునీక్షించివిశదముగను
 నేనుగాంచినది త్రంబు లెల్లవీనుఁడు, ధర్మరతులార నామీఁది దయనబూని.
 గీ. సర్వలోకవిశేషముల్ చతురనుతుల, సరయుచుండెను వై వార లఃపిసట్టి
 పత్రికలఁబట్టి నాకు నీచిత్రమైన, స్వస్థనను గాంచు భాగ్యము పట్ట నేను. ౪
 గీ. విబుధలోకంబునీక్షింప వేళ్లమీఱ, ఘనపథంబును తేకొని యనుపమగతిఁ
 ద్రోవయందలిచోద్యమఁల్ పావ కాశ, ముగనుగనుఁగొంచు మెల్లఁగఁజోవుచుండె
 నీ. సవనంబులను భక్తిక్రద్ధల సాగించి, వచ్చెడుకర్మరహితఁ గంటి
 వ్రతముల నిష్ఠను వదలక కావించి, వచ్చెడు వ్రతుల దా వరుసఁ గంటి
 ధర్మకార్యంబులఁ దప్పక యొనరించి, వచ్చెడుధార్మికావళిని గంటిఁ
 బరమేశుపాదముల్ భక్తితో సేవించి, వచ్చెడుభక్తులపంక్తిఁ గంటి
 దేశమూతను సేవించి దీక్షఁబూని, యుద్ధమొనరించి వచ్చెడు యోధవరుల
 మఱియు వీరసతులఁగని మార్గమందు, ధన్యచాదంబుసలిపితిమూన్యఫణితి. ౬
 క. ఉన్నతగోత్రజ సన్ముని, సన్నత నిర్మలపవిత్రజలభారాసం
 పన్నును గంగను గాంచితిఁ, గన్నులకఱ వెల్లఁదీట ఘనమార్గమునఁ. ౭
 నీ. సన్మార్గమున నిట్లు చనిచని ముఁదటఁ, గనుఁగొంటి విబుధలోకంబు నెల్ల
 వరసుమనఃపాశివ్రతనం బంతయు, గాంచిన చోద్యంబు గలిగె మిగుల
 ననుగాంచి విబుధులు మనముల నేమియో, సంభాషణులుపొందసాగిరెంతో
 నేను వారిని తేరి నెప్పుడితోడను, సంభాషణంబును సలిపినంత

పూర్వసంజేహముల్ వీడిపోవవారు, నన్ను దరితేగఁగానిచ్చి వయముమీఱి
నాదరాయత్తచిత్తులై యతిముగమున, నాకుఁజూపి రలవిబుధలోక ఘనత.

క. సంతతముం గనువారల, సంతసమందించి విబుధసన్నిధిఁ గనుచుం
జొరలఁ జొప్పుచు నుండెడు, చింతామణిఁ గాంచినాఁడఁ తేతఁ బరలక. ౯

క. కాంచితివమరవగరమున, వందితసౌభాగ్రసీమలందున వరుసం
శ్రాంచవ్చోభాయితవర, కాంచవసమచారుగాత్ర కలితల సతులక. ౧౦

ఉ. వారివిలాసవిభుచుము వారివిశాలనిలోకవప్రభల్
వారిమనోహరాకృతులు వారిమనోగతవృత్తిసంపదల్
వారివిహారచేష్టలును వారివిహారవిచిత్రకేసులుక
వారిజనూతిఁ జోలుకవివర్ణుల కైవను నెంచ శక్యమే. ౧౧

సీ. బువ్వచువండరు బోనంబు మెసవరు, నవసుధాసానంబు నడపుచుండు
భూమిని నసువరు బుడుతలఁ గాంచరు, ఆకాశగమనాప్తి నడరుచుండు
కట్టముల్ గాంచియుఁగన్నలమూయరు, కఠినహృదయులౌచుఁగ్రాలుచుండు
భోగ ప్రియత్వంబు పోలుపొందఁగానెట్లు, గాంచుచునుండురు కాంక్షమీఱి

గీ. ఇట్టివారలతోడను నెనఁగుచుండు, గాఢసంసార మేరీతిఘనతనొందు
లేదుసంసారసౌఖ్యంబు లేఖకాళి, కెంచి చూడంగ లోకాళి నెందునైన. ౧౨

క. చందనచర్చితదేహుల, సుందరమందారదామ శోభితగళులక
మం దొసఁగియనంతామర, బృందంబులఁ దేర్చువిబుధభిక్షులఁ గంటిక. ౧౩

గీ. స్వస్థతుగాంచియున్నట్టి నలులగురుల, బంధుసందోహముల ఘనపండితులను
బరిచితులఁగాంచిచారు సంభాషణముల, సలిపిమోదాద్భిలోఁ దేలఁగలిగినాఁక.

గీ. నకుచునకుచురు ననుగూర్చి నవ్యగతుల
వచ్చుచుండెడు లేఖావివరుసమాడ
నాకె యెంతో యగ్భుతమును నవ్వపాడమఁ
జూచ్చె నా లోకగమనిక చోద్యముగద. ౧౪

క. సుందరకుసుమచయ బులఁ, బొందుగధరియించియెంతోపొలుపొందెడునా
వందనకోధనుగనియా, నుదాంబుధిఁ దేలినాఁడ నయమొప్పారక. ౧౫

ఆ. వె. తేటితేటపాల తేటపడెడుచోట్ల, పూలజాల మోలిఁగ్రాలుదిశలు
చిలుకకలికిపలుకు లొలికెడుపట్టులు, పూనికాననాను పుష్పవనమ. ౧౬

శా. పాంచార్య మదిఁబుచ్చుచుండెనులంపుల్ తీర్చి వేయంగ నా
సౌందర్యాందితపత్రపుష్పఫలవచ్చాలఁబులై యుండు నా
మందారంబులఁ బారిజాతములచే మాన్యంబుగా తోటలా
నందం బేర్పడఁ జూచినాడను నిదానం బొప్పు నవ్వీటిలోక. ౧౮

క. రంధనుగాంచితి నొక్కడ, శుభశ్రద్ధానుసార శోభితఫలభు
క్సంభోగోచితరుచిసం, రంధంబున నొప్పుదాని రమ్యాకారక. ౧౯

గీ. సుందరచ్చాయలొప్పారసొంపునింపు, చూడుకొమ్మలుసాగనుగాచుట్టియుండ
తీవిమెరియనున్నతమగుతావునందు, గ్రాలునింద్రాణిగనుగొంటిసునముదమున

గీ. అచటవేళ్ళలచర్యలత్యమచితములు, ఫలముతమకు లేకున్నను బ్రభువుమెచ్చ
బరమసాధువులైయుండుభవ్యముఖుల, పూతరవములుచెఱతురుపొంతఁజేరి.

ఆ. బె. గాణ వేణువీణకరములఁ జేకొని, గోటమీటాపాటనీటుగాగఁ
బాడ నాడుజోడిబరువడినాడంగఁ, జటులకొటులకటలి సంతసించు. ౨౦

మ. నశమే తెల్పుఁగ బ్రహ్మకైవసను బురీవైచిత్ర్యసౌందర్యముల్
అశనంబై విలసిల్లుచుండును సుధాహారాదిసద్వస్తువుల్
కుశలత్వంబును గూర్పుచుండు విలస్సోచానుమోక్షధుల్
విశదంబై చనుచుండు నెప్పు నగరీవేశ్యాటాదిక్రియల్. ౨౧

చ. అచటిసభాస్థదివ్యమణికాద్యుతనాట్యరీతేషునైభవం
బచటి వివంచికాహృదయహారిమహోన్నతగానమార్గవం
బచటి మృదంగకుంధజటామలవాదసునోహరత్వము
బ్రచురముచేసి చెప్పుటకు ప్రార్థకునైనను శక్యమెట్లగుక. ౨౨

సీ. పెక్కువిమానంబు లెక్కియలమీఱ, వినువీది వాహ్యళి వెడలువారు
జంటలుగాఁగూడి సరసత మీఱ గఁ, బూదోటలందునఁ బొడలువారు
మహావీరతపముల పూర్ణిణికిర దమ, చ్చిత్తి ముందునుసంఘం బొగులువారు
దివ్యరూపంబులఁ దేజరిల్లెనువేళ్ళలు గాంచి మదిని నలచెనువారు.

గీ. గానఁబడి రందు సంతటఁ గలయఁబాడ, దేవదేవునిపాదసంసేవనంబు
సలుపు చెప్పును సన్మార్గచారు లైవ, భక్తవరు లెంచునుం గానఁబడరదేమొ!

గీ. అట నసంతామరులు సిరు లలరుచుండ
సుందరాకారవేషముల్ సొంపునింప

భోగభాగ్యానుభవమును బొందు చెప్పుడు
చారుసంచారములఁ దమి సలుపుచుండు.

౨౬

- సీ. డంబుమీఱంగ నన్నంబును గొనకయే పానంబుమీఁదనే బ్రతుకువారుఁ
బెద్దతనము లేక పెంపైఁ పూర్ణమౌవనభోగమే గన వలచువారుఁ
బుగ్గజనంబులపొత్తును గోరక హింసించివేయంగ నొచువారుఁ
దేబతెల్లంబగు మాటలనుచువక గీర్వాణముల నెప్పు కెరలువారుఁ
- గీ. గానఁబడి రలవిబుధలోకంబునందె, గొప్పగా దీని నందిరి కోవిదాళి
విబుధలోక మీరీతిగా వెలుంగఁజొచ్చె, విధివిధానంబుదూడంగ వింతకాదె.
- గీ. కనకముపయిని నివసించు కారణమున, నిద్రయనునది యెఱుంగ రీ నెలపువార
లగయధనమెదూ సకలదుఃఖాకరంబు, దాని నెఱుంగరుజనములీధరణిమీఁద.

ఉ. పన్నుగ రాజసీతి తెలుపంగల శాస్త్రమెఱింగినట్టి వి
ద్యోన్నతుఁ డొగురుడు సచివోత్తముడై యలరారుచుండఁగాఁ
గ్రన్నన బంధుజాలములు కార్యవిచారము చేయుచుండఁగా
నెన్నిక లోకమేలు విబుధేశుఁడు స్వప్రజ మెచ్చుచుండఁగాన్.

౨౭

- గీ. పాకశాసను భాగ్యమే భాగ్యమనుచు, బాగడుచుండురు సూత్రజపోల్పిచూడ
భుక్తి కాధారమతనికి సూక్తమృతె, కనఁగదూరపుకొండలునునుపగుంగద.
- గీ. విబుధనాథుడు కనుఁగొని వేయికనులఁదనచువారికె గలిగింపఘనతనంత
పాటుపడుచుండు నెవ్వడు పరుల నెల్ల, నణచివేయంగఁ జూచునహర్నిశంబు.
- గీ. విబుధులొనరించుపరిషత్తువిధము వేఱు, గురుల సంభాషణంబులగురుతవేఱు
విబుధనాథుడు తుదిఁ దీర్చునిదిత నైన, వక్షపాలాపుతీర్పులనరుస వేఱు.
- గీ. అమలసౌధాళి యెంతయో యలరుచుండు
విమలభోగంబు లెన్నియో వెలయుచుండు
నమితచోద్యంబు లెన్నియో యడరుచుండుఁ
గ్రమత వాతిస్య మెచ్చటఁ గానరాదు.

33

ఆ. వె. మారువిజయభేరి మఱిమీఱి మ్రోగు నీ
పురవరంబునందు మధుఁడు కెరలి
వానివరుస లేక వర్తిలఁగాఁజేసి
దొరల గురులఁ గూడ మరులుకొలుపు,

3౪

కా. సంతానంబులఁ గాంచుటల్ల వనినా తౌర్యక్రియల్ మాటనా
 పంతంబుల్ ఘనకేళిసాధములనా ప్రాబులుం బ్రజ్ఞతా
 స్వాంతంబుల్ వరభోగభాగ్యతతిసా సంచారముల్ గాలినా
 చింతల్ యజ్ఞవిభంగకృత్యములనా చిత్రంబుగా నచ్చటన్. 31

సీ. పాపకార్యం బని భావింపకయె మది గురుభార్యఁ గూడెనుసరసుఁ డొకఁడు
 దోషకృత్యం బనుభాషణంబుఁ గొనక దుసికొమ్మఁ బట్టెడురసికుఁ డొకఁడు
 నీతి పాడగుననుభీతిని బొందక యన్నభార్యను తేరునాయ్యఁ డొకఁడు
 ప్రేమను దెగఁగోసి పినతల్లి గర్భంబె ఖండించివేసెను ఘనుఁ డొకఁడు
 గీ. నగుచు నుడుదు విబుధులీనాటియందు, భోగభాగ్యంబులందు నెబ్బిదినిలుపు
 నాగరకతకు నిలయమా నగరసీమ, నీతి యింతయు నిలువంగ నేరదు గద.

గీ. విబుధలోకంబునను గూడఁ జెలుచుఁ దొల్లి
 బ్రహ్మహత్యాదు లొనరింపఁబడుటచేతఁ
 బరులచేతను రాష్ట్రంబు పడఁగఁజొచ్చె
 నీతి లేకున్న రాష్ట్రముల్ నిలుచుటల్లు. 32

క. పొందుగ నుచునఁపురవర, సౌందర్యం బెల్లఁజూచి సాకల్యముగా
 నందలి నాథుని గనకయె, క్రందుగఁ జనుటొప్ప దంచు రథసము మీఱన్.
 ద్విపద. అని చని విబుధేశు నాలయ మెనుట, గని ద్వారపాలుర కరుణనుబడసి
 ముందరశోభను మజిలుకైఁ గనుచు, బొందుగా లోనికిఁ బోయి వేడుకను

చ. సురుచిరసాధభాగమున శోభిలు చావడియందు నొప్పునుం
 దరతరరత్నపీఠమున దర్ప మెలర్పఁగఁ గూరుచుండి యా
 దరమున స్వీయకార్యములఁ దాలిమి మీఱఁగఁ జూచుచున్న యా
 దొర విబుధేశుఁ గన్గొని కుమారాలమొప్పుఁగ మ్రొక్కి నిట్టితిన్. ౩౩

ద్విపద. ఆతఁడు ననుఁగని యాశ్చర్యమొంది, యేతీరునను నచ్చి తీ విప్పు డిటకుఁ
 జెప్పు మనంగను తేతఁబు పొంగ, నొప్పిన మగునయ మొప్పు నిట్లంటి. ౩౩
 సెల వైన దంచును తెప్పఁగాజరులు, నిలయంబునం దుండివేనచ్చితిటకు
 ననుచును నేబల్ల నచ్చెరు వంది, యచువుగ యోజించి యతఁ డిట్టులనియె.

మ. సరిగా నిక్త మెఱుంగ లేక జనముల్ సంభ్రాంతియుక్తాత్మలై
 సరుఁ డొక్కం దరుడె చ నాకమునకుం దా మయ్యఁ డం చెంచఁగాఁ

విరసంతా నపవాద మిట్టు లొదవెన్ వీక్షింప నీపట్టునం

బరమేశుం డొగి నీకు నిచ్చుత మహాభాగ్యాయురారోగ్యముల్

గీ. ఎలమి నీవింకనియింటి కేగుచునుచు, నతఁడు పలుకంగ ధన్యో స్థియనుచుచుదిని
దిరిగి యింటికి రాఁగను దివురుచుండఁ, బలికెననుంగని మరల నాధవ్యుఁడెట్లు.

గీ. ఒక్కటడుగంగ మఱచితి నోయి నేను, దనచుచున్న దెకాస్త్రీయధర్మమిపుడు
క్రతువు తెల్లనుసాగునే క్రమముగాను, మీరుప్రాంతంబులందున మేదినిపయి.

గీ. అరుచు నాతంకు భాషింప నాదరమున, నేను బదులు చెప్పితినిట్లనూనభక్తిఁ
గాలమహిమఁబునుంబట్టి కర్తరతియు, ధర్మమును సాగును నొకవిధంబుగాను.

గీ. సోమపానంపుతావున సాంపుమీఱ, కాఫిపానంబు చేరెను క్రమముగాను
బతువిశేసన మిప్పుడు బహువిధముల, హింసకాలల సాగు నక్షీవకతుల.

గీ. ధనముఁ గూర్చెడుక్రియ లగుధర్మ మిపుడు, వేదమును ద్రోసిరాజనివితమీఱ
సత్యవేదంబు గ్రాలు నీజగతివయిని, బీరలకు నేతిబీరలు వెలసినట్లు. ౧౧౦

క. పానమును సంభావ్యము, నైవఱలెకు స్వీయధర్మ మడుగున నిడుచుం
తైవాటి యల్పధర్మము, గైవారముచేయుచుండు కడు మావారల్. ౧౧౧

గీ. పెక్కులేటికి మావారు వివిధగతులఁ, బాడలఁజొచ్చిరి పశ్చిమబుద్ధి కలిగి
దూరపాలోచనముతెల్లఁదొలఁగిపోయె, చుర్చటికరణమెమాకుమార్గమాయె.

క. నేటిపలుకంగ విని మది, నూని కరుణ నతఁడు పల్లె నొప్పులుగులుక
మీనియలక ర్థజాలముఁ, బూనికతో సాగఁజేయు బుద్ధిని గొనుఁడి. ౧౧౨

క. బలిమిని గలిమిని జేకొని, కలియికాలంబునందు ఘనుఁ డగుప్రభువై
యిలనేలుచు నున్నందునఁ, గలధర్మము తాఱుమాఱుగాఁ జొచ్చెఁజమీ.

గీ. సర్వవిధములఁ గష్టదసమయ మైన, యీకలిని స్వేచ్ఛఁ జేకొని యిష్టమైన
చేతలను జేయయత్నంబు చేయకుండ, సరిగనడువుఁడుకాలానుసారముగను.

గీ. కలికి వ్యతిరేకకృత్యముల్ సలుప కెపుడు
చనుము మీయింటికిని సంతసంబుమీఱ
ననుచు నాతండు పల్లంగ నమలధర్మ
మెపుడు వీడనం చిలుసేరి యెలమినుంటి. ౧౧౩

గీ. దైవకృపచేత మానేల దాఁటకుండఁ, బాచిహాడను బరలోకచోద్య మెల్ల
మితఁ గలిగిండునీవార్త వినినవారు, ఘనతరముదము నెప్పుడుఁ గాంత్రుగాక.

- గీ. నేను న్వస్థుడ నాచు మన్నిలయమందె, కన్నులకెదుటఁగాన్పించుచున్నకలస
నాకుటుంబమువారు నానవ్యయాత్ర, కదృతామోదములఁదగనందిరెంతో
- గీ. నాకుఁ గల్గినదగు నీయశీకనాక, దర్శనంబును జూప నీదర్శణంబు
సిద్ధమొనరించినాఁడనాచిత్రయాత్ర, గాంచిదీనికేదగుతావుఁగవులొనఁగుత
- గీ. నేను బొందినవిబుధలోకానుభవము, నున్న దున్నట్లు వర్ణించి యున్నవాఁడ
గాననిందున్నచిత్రంబుఁగాంచిబుధులు, సత్యముఁగాన్త్రుగావ్రతస్వాతములను.
- అ. వె. కట్ట! లింగమూర్తిగాఁకుటుంబంబు, పూర్ణదుఃఖవార్ధి మునిఁగిపోయె
దాని దేర్చి పరమదైవంబు మోక్షమ్మి, కరుణ లింగమూర్తిగాఁరి కిడుత. ౬౨
- సి. సురలనుగాదని నరుల మోహింపరే, చరవహాధిన్యాదిసురవనితలు
ఘనమృతసంజీవినినిఁ గోరి సురగురుసుతుఁడుపొందఁడె దాని క్షితిని శేరి
దివి యరాజక మైన స్థితికిరా దేవతల్ నరునహుఁఖఁగొనరె నాథుఁగాఁగ
చైత్యులఁ దునుమాడ దశరథముఖనరవీరుల యిబుధులు కోరుకొనరె
దివిని లేనివిశేషముల్ భువినిగలవు, భువిని లేనివి దివియందుఁబొడమనచ్చుఁ
గానిపరికింపదివికంఠెఘనముఘవియె, తామ్రచయమెల్లనారీతిచాటుడుగద.

టంతుత్.

(65) సురాభాండేశ్వరోపాఖ్యానము. గ్రం సం. 1018.

ఇది యేకాశ్వాసపద్యకావ్యము- ఈచేలోపాఖ్యానమును, యాజ్ఞ వల్క్యపురాణమును రచించిన గట్టప్రభువు దీనికవి. గట్టప్రభుఁడనివాడుక. గద్యము:—ఇది శ్రీమద్భక్తమరాంతికా వరప్రసాదలబ్ధ కవితాధురంధర సరస కవిమిత్ర యెల్లనామాత్యపుత్ర గట్టప్రభునామధేయప్రణీతం జైనసురా భాండేశ్వరోపాఖ్యానంబునందు సర్వంబు సేకాశ్వాసము.

గట్టనగాఁ బరవ్రతము-పరవ్రతమనగాఁ బ్రసిద్ధికెక్కిన శ్రీశైలము-శ్రీశైలేశ్వరునిచేరు గావున గట్టప్రభుఁడు అనితల్లిదండ్రు లొనర్చిననామకరణము కావచ్చును. కొండలరాయఁడు, ఉప్పాకయ్య, కొండయ్య, సింహాచలము, తిరుపతయ్య, అణ్ణమలై, అరుణాచలము-ఇత్యాదిగా వచ్చినపేరగును.

ప్రారంభ మిట్లున్నది.

క. శ్రీమత్తాళీపట్టా, భాముఁడు విశ్వేశ్వరుండు ధరణీధరజా
భామాకు చకుంధయుగ, స్థానులవత్సూడు మముఁ గృతార్థులఁ జేయున్.

చ. హరిణపినాకహస్తుని బురాసురఘోరమదాపహారునిం
బరమపవిత్రునిం గుముదబాంధవపావకమిత్రనేత్రునిన్
సురగణవంధ్యుని నివృత్తి శుభభ్రతేఖరు సర్వమంగళా
వరదుని గాశికాపురనివాసిని విశ్వపతిన్ భజించెదన్.

ఈకథకు మూలము ప్లాందాంతర్గత కాశీఖండములో నున్నదని చెప్పవచ్చును.

సీ.

కలవందుఁ బరవ్రత ఖండంబుకేదారఖండంబునన భువి ఘనతగాంచి
యెందును నందుల నెక్కుడు కాశికాఖండంబు ముక్తికై గారణంబు
పరఁగె నందుల సురాభాండేశ్వరం బను పుణ్యచరిత్రము భూరిమహిమ
నట్టికథఁదేట తెనుఁగుననతులమృదుల, సరసమాధుర్యవాక్యముల సుఘటించి
కవులకరుణావిశేషంబు కలిమికలన, విశ్వపతి కంకితంబుగ విన్నవించు.

క. శ్రమరాంబాకరకలితా, త్యమలిస సద్వర్ణసముదయాంకిత జహ్వ
సుమహితుఁడ నేను గవితా, ప్రమదాజనకుండ గట్టప్రభువాంకుండన్.

కథలోని రెండుపద్యములు—

క. తెన్నలు విడలిచి యీశలు, ముక్కులఁ జుక్కంగ దిద్ది ముందటికి మెడల్
నిశ్చించి మిన్నుఁ జూచుచు, గొడ్డారో కో యటంచుఁ గోఁలుగూసెన్.
వ. అంత.

గీ. వారుణీవిక్రయఁడుగృహద్వారమునను, నిత్తిరవధిగోహినిఁబిల్చుటయును
గడగడవడంకుచును లేచికమలనయ న, యవనిదేవత్రమునక్కిల్చునుచుఁబలికె
శా. ఏబూమెల్ యెటువచ్చునో యనుచు మున్నే నెన్నియుం జెప్పిన
న్నాబుద్ధుల్ విన్నవైతి విపుడ కటా నాథుడు వచ్చె గదా
యేబాంకు భ్రాతగావు బోవు మిఁక నీ మెదైనఁ బోనోపవే
నీబాస వ్యసియింపు వారుణీరసం బేసాటి యందున్నదో.

శ్రీముఖసంవత్సర శ్రేష్ఠబ = అంగారవారము వఱకు జుగం నాగలిం
గం సురాభాండేశ్వరము. తాడేపల్లి సుందరరామయ్య వ్రాసియిచ్చెను. అని
గ్రంథాంతమునఁగలదు. మొదట నొత్తుకటామీఁద త్పదువుల రామలింగయ్య
గారి కుమారుడు బసవశంకరయ్య సురాభాండేశ్వర మని యున్నది.

(66) దేవాంగచరిత్రము. గ్రం. సం. 931.

ఇది యొక పద్యకావ్యము. కవి యెవ్వరో తెలియదు. ఆశ్వాసవిభా
గము లేదు. వ్రాత గొలుసుకత్తు. గొలికిగొలికి కొట్టికొట్టి దిద్దిదిద్ది వ్రాసినపం
క్తులు కనఁబడుచున్నవి, చూడఁగా నిదియే ప్రథమప్రతియేమో యని తోచు
చున్నది. పద్యములు ధారాశ్రేణుగాఁ జదువ ననువుకడదు. కష్టముమీఁద దెలి
సికొని చదువవలయును. కవిత్వము చక్కనిది. హృదయము లగుపద్యములు గల
వు. ఇందు వస్త్రనిర్దామము దానికై తంతుసంపాదనము దేవతలు మొదలుగా
నందఱకు వస్త్రప్రదానముం జెప్పఁబడినది. దేవాంగముని యిందు కథానా
యకుఁడు, లోకమునకుఁ దెలియుటకై యందందుఁ గల కొన్ని పద్యభాగములం
జూపి విడువఁబడును.

ప్రారంభమున—

క. వందన మొనర్తు సేవక, సుదోహానందునకు గజాస్యనకు జగ
ద్వందితునకు భూమాంకున, కుం దుర్దమ విఘ్నభేదకోద్యోగునకున్
క. వాణికి వీణాపుస్తక, వాణికి భక్తజననివహసావనికి ఘన
శ్రీణికి మ్రొక్కెద సుగుణ, శ్రీణికి సనిశమును సురకరీంద్రస్తనికన్.

చ. వితతభ్యాతివహించు నైమిశనివేశుల్ పార్యభిశార్చనా

న్రతు లాత్మజులు సంశ్రితైకగుణు లార్యాచారసంపన్ను లం
చితవిజ్ఞానులు శౌనకాదులు మహర్షిఁ నూతుఁ జారాణికా
యతపీఠ స్థితుఁ గాంచి యిట్లనిరి ప్రత్యాసక్తితో నందఱుఁ.

ఉ. మాదుగ దేనిచేత నభిమానము గోపనమయ్యె నట్టివ
స్త్రానకు పాదపంబులు తిరంబుగ నెవ్వనిచేతఁ గల్పనం
దైవవి గోప్యగోపనము ల్గి నొనర్చి మరుఘ్యులందఱ
బూని పరంబుఁ జేసుటకుఁ బూరిక నెవ్వఁడు చేసె నాదటఁ.

గీ. ఇతరకథలవలన నీఁగనిపాపముల్, దేని వినినఁ జాసి దివ్యులగుచు
రట్టిప్రశ్న మీర లడిగితి రిప్పుడు మ, హాఠస్య మిది మహాత్ములార.

చ. గురుఁడగు బాదరాయఁడు గోరి వమస్థుతి చేసి తొల్లియ
ప్పరమముసీద్రుచే వినినభంగిని దెల్పెద మీకు మీరు సా
దరణమనఘ్రులై ననుఁ గృతార్థునిఁ జేసి కథార్థతత్వత
త్వరమతులై వినుం డని పదంపడి యిట్లని పల్కె వారితోఁ.

గీ. పరమయోగింపులకు నైనఁబడయరాని, నైవసాయుజ్యమేకధాన్యవణమునను
గలుగు నుత్తమలకు నైన నెలవి దీరి, మహిమవస్థింపఁదరమొనన్మోనులార

ఉ. పాయక యెల్లలోకములఁ బ్రస్తుతికెక్కు నృజించినట్టి ప్ర
జ్ఞాయుతుఁ డైన బ్రహ్మవలనఁ జగదీశ్వర గుహ్యరక్షణో
పాయము గల్గదయ్యె ననపాయముగాఁ దగులోకరక్షణం
బీయెక నెట్లు గల్గు జను లెట్లు నుఖులును సర్వకాలముఁ.

వ. దేవీ నీకు సమస్తారంబులు గావించెద ననుగ్రహింపు మని వెండియు
నిట్లనియె.

క. తంతువు దెచ్చుట కొఱకై, యెంతయు విష్ణ్వంతికమున కేగెను నన్నుం
జులింపుము రక్షింపుట, కింతట దీవించి వఃత లెడలెడునట్లుఁ.

గీ. అయిదురంగులుదిక్పాతమైనవస్త్రం, మొకటిగావించిసేసిప్పుకటమొందఁ
దాపసోత్తమ నీశుభదంబు కొఱకు, నీశ్వరున కిచ్చు ముందు ధరించుటకును.

(67) ఉత్తరరామాయణము. గ్రం సం. 999.

తిక్కనసోమయాజీకృత నిర్వచనోత్తరరామాయణము పదియాశ్వాస
ములు తరవానిని బదునొకండవయాశ్వాసము. జయంతి రామభట్టను కవి

రచించినది, యీగ్రంథములోఁ జవరఁ జేర్పఁబడినది. ఇందు వచనములు గూడఁ గలవు. కవిత్వ మంత రసవంతముగా నుండదు. అచ్చుపడినదానిలో నీభాగము నెవ్వరును జేర్పలేదు. కావున దానివిషయమై కొంత యిందుఁ జెల్పఁబడుచున్నది. ప్రారంభము.

క. శ్రీమద్రఘుకుల జలనిధి, సోమా పరమాత్మనామ సుగుణస్తోమా
భీమాహవదైత్యకులవి, రామా భద్రాద్రిధామ రాఘవరామా.

క. శ్రీరాముఁడు చెలువ బుగ, ధారుణి బాలింపుచుండి ధర్మాన్వితుడై
సారెకు మైథిలిఁ దలఁపుచు, గారుణ్యము కలిమి చెలిమి గౌరవ మొప్పు.

క. కుశలవపుత త్వబోధము, కుశలవ్రలకు ననుజలకును గుశలముఁ జెందఁ
విశదముగ వేదశాస్త్ర, పశమమునగు రాజ్యనీతి పద్ధతిఁ దెలిపె.

ఉ. బాసకి బాసి రాఘవుఁడు స్వర్ణమయు బగు సీతతోడుతం
బూని సమస్తయజ్ఞములు పొందుగ దక్షిణ లిచ్చి సేయుచు
మానుగ సర్వభూప్రజల మన్ననఁ బ్రోవుచు నాఁడువాఁటికొ
భూచతుఁడై వసుంధరను బూజిత మొప్పుగ నేలునంతట.

క. కౌసల్యాదిగఁ దల్లులు, వాసవపురి కేగినంత వారలకొఱకై
భూసురులఁ బంపె రాముఁడు, భాసురముగ భర్తలోకపదమునఁ బొందఁ

గద్యము—ఇది శ్రీమదృద్ధాద్రిరామ వర ప్రసాదలబ్ధ కవితా(విదిత)గాగ్గేయ
గోత్రపవిత్ర జయంతి కృష్ణభట్టారక సుభద్రాంబావరతనూజ రామభట్టప్ర
ణీతం బైన శ్రీమద్రామాయణకావ్యంబున నుత్తరకాండ త్రిక్షవసోమయాజి
రచితంబై యున్న శేషంబునం గల్గు మీఁదటికథయందు.....
సర్వము న్నేకాదశాస్వాసము.

కథలోని రెండుపద్యము:—

ఉ. భూపతి నన్నుఁ దా వివినభూముల కంపిననాఁడు మెలసిం
బ్రావయి కందమూలఫలరాసులఁ దెచ్చియు ముప్పు దన్నిఁ దాఁ
గావరియై వలించుచును గాచుకొ యుండును నిద్రలేక హా
బాపురె నేడు లక్ష్మణుని బాయఁగఁ జేసితి మాయవైవమా.

గీ. అమరగంధర్వమానిగఁగాంశజనిత, మైసమర్తటభల్లాకయాతుధాన
సంఘ మంతయు నిర్లసస్వంతు లౌట, ననుగమనమున కొడఁబడియాదరించె

క. పదివేలవత్సరంబులు పదినూఱులయొద్దు నిండె బడపడి సమయం
 బిదె వచ్చె బ్రతివ వేళయు, బడపడ వైకుంఠ లోకపదవికిరామా.
 భరసంవత్సర ఆషాఢబ 3 బు స్కన్తి మేడవర్పు ఆదినారాయణు మళ్ళచేనుల
 కొమారుడు రాజగోపాలుని వ్రాసి యిచ్చెను.

—(68) బాలభారతమ్—గ్రం. సం. 936.—

అగస్త్యకృత బాలభారతమ్. పరిషత్తు స్తకభాండాగారములోని సం. 855 గ్రంథ
 మసంపూర్ణము. ఇందు ౨౦ సర్గలు సంపూర్ణముగనున్నవి. ప్రారంభము:—
 అస్త్యశ్రీతేత్రప్రథవః కలాత్తా శశీతి నక్షత్రగణస్యనాథః
 యం వాణిజశ్రీ హర మాత్తనాచో వామం హరే గ్లోచన మామనన్తి.
 సేవ్య స్ఫురాణం హిమవద్విపాద స్ఫుభావనీయ శ్శిరసా శివేన
 మహీధ్రభరేవ తమోవహాత్రిం యః కౌముదీంద్యవదీం ప్రసూతే.
 నజాహ్నవీయైశ్చ నయామునైశ్చ నచాపరాసాః సరితాం పయోధిః
 యస్యోదయే నైవసుజాతః ఘోషో బహ్వీయసీమృన్ధి ముతైతి వాగ్ధిః.

అంతమున—

సవైవ మాహస్య చిరాశ్రీతేన శునా సునాసీర వినామునా మే
 నవోదతే నాకవిహరసౌఖ్యం శ్లాఘ్యం షరం భ్రాతృనమాగమోవా.
 విహాయ తచ్ఛానకరూప మగ్రే మూర్తేన ధర్మేణ సహక్షిణీకః
 ఆరోపితో మాతలిచోడితాక్ష్వం రథం మఘానా దివ మారురోహ.
 అందోళయ స్స భవదీతరంగా నవోదయో నందనగంధవాహః
 నృపాయ కల్పస్రమపుష్పగంధ ముపాయనత్వం గమయాంబహూవ.
 పాంచాల్యాసమ ముద్ధితై ర్నిరయతః కన్దాదిభి ర్రాతృభి
 స్త్వంస్త్వం భామగతై రభివృత్తయశా దివ్యైశ్చ తై ర్బంధుభిః
 సింహా దిగ్గజదాన దిగ్ధవయసి త్యక్త్వా వపుర్మానుషం
 సర్వాసా దివిషద్వృశాం సవిదధే శర్వాణి ధర్మాకృతిః.

ఇతి శ్రీ అగస్త్యకృత బాలభారతే వింతఃసర్గః—

—(69) అజ్ఞానభావంతచండభాస్వరము—గ్రం. సం. 4313.

ఇదియొక వేదాంతవచనగ్రంథము. కంఠముపాటి అమరేశ్వరకవి రచి
 తము. భాష సంభాషణరూపముగా నున్నది. గద్యము—“ఇది శ్రీమదవైవర్త
 బ్రహ్మవిద్యావికారదుం దైనకంఠముపాటి అమరేశ్వరశాస్త్రుల వారి చాతను

శిష్యాను గ్రహించుట అంధభాషా ప్రబంధముగాను రదియింపబడినట్లు నభ్యంతరచండభాషగ్రామనేటి విచారదశరూపకమైన వేదాంత ప్రకరణంసమాప్తము.

ఇందు అనుబంధవిచారము—జీవేశ్వరవిచారము, సృష్టివిచారము, ఇంద్రుని పరివర్తనములు గలవు. కొంతమధ్యవకు—

“పుత్రదోషాలనువివరించేము.

“పుత్రుడు పుట్టకమునుపు పుట్టదాయనని తల్లిదండ్రులకు దుఃఖము గర్భము నిలిచి సవిస్తే దుఃఖము సవించక శిశువు పుట్టితప్పదు శిశువుకైనా హాని తల్లికైనా హాని హానిపొందక పుండ్లైనా గ్రహదోషాదులు ముందుగాను లవలన దుఃఖము నశిచేకాలమందు భూత్వా ఆయనా యవంశకొట్టబోతున్నారో అని దుఃఖము మీదుగుగాదాయనని చమపురాదాయనని పెండ్లిగాదాయనని దుఃఖము. వయస్సుచాడాయనాంట్లే పరచారాగమనం చేసేనా లోకులు నిందించేరు అని రాజులు దాడించేరు అని కరలోకమందు పరకానబడేనని దుఃఖము”....

ఇట్లేయర్థదోషాలు వివరింపబడినవి.

బ్రహ్మజ్ఞానోపాయము—శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీసప్తదానందేంద్ర శ్రీగురుచరణకమలశిష్య శ్రీరామకృష్ణానందవీరచిత్తము.

గురుశిష్యసంవాదకీర్తన- కావితీర్థచయోవర్షి ౧౦౮ చరణములు వేదాంతము-కొన్ని చరణములు—

కాలినవిత్తులు కన్నరమొలవాపు లీలజ్ఞానికి పుట్ట లేదు సుమ్మాయి కారణమణగిన కార్యమెట్లైనను నారీతి సంసారమని చూడవోయి ! మడికిసింగన్న వాసిష్ఠరామాయణము- మొదలైనవింగలవు.

౨౩ వ పత్రములో నీక్రిందిపంచరత్నములు గలవు.

మ. విగమాంత ప్రతిపాద్యమై విమలమై నిర్వాసనాభాగ్యమై
సగుణతీతము నిర్గుణాదికమునై శశ్వత్పుష్కలన ద స
రవగురుత్వం బగు రామలింగగురుచంద్రావాస సైన్యమా
మగరాల్పట్టణ మంతదత్తవై చెపునూ మర్త్యాంగవారత్నమా. ౧
మ విగతాశాభయమై మహాశుభదుమై విశ్వాత్మమై నిత్యమై
జగదహోదివికారమూరుడయి దోషధ్వంసమై సర్వగురు

డగుచుం బోచెడి రామలింగగురుచంద్రవాస మైనట్టి మా
మగరాల్యట్టణ మెంతదవ్వు చెపుమా మర్యాంగనారత్నమా.

౨

మ. జగమం దెన్నఁగ భక్తకల్పతరువై సర్వస్వసౌఖ్యంబులం
దగరక్షించి వరించి ముక్తిలలనా తాదాత్మ్య మొందింప నీ
రగునాడై తగు రామలింగగురుచంద్రవాస మైనట్టి మా
మగరాల్యట్టణ మెంతదవ్వు చెపుమా మర్యాంగనారత్నమా.

౩

మ. జగతిం బుట్టె ముముక్షులైన సుమనస్సుప్రార్థతుండై సదా
జగదుద్యధ్వరిజాలభీషణలసత్సత్కృతికుండౌచు వే
తగ రక్షించెను రామలింగగురుచంద్రవాస మైనట్టి మా
మగరాల్యట్టణ మెంతదవ్వు చెపుమా మర్యాంగనారత్నమా.

౪

మ. పగడా ల్వాసవనీలగారుడమణీవైడూర్యరత్నంబుల
స్తగరాలైంపులు చంద్రకాంతరుచుల న్నానౌచు వెక్కిరిసి పా
దగుచుఁ శ్రీకరరామలింగగురుచంద్రవాస మైనట్టి మా
మగరాల్యట్టణ మెంతదవ్వు చెపుమా మర్యాంగనారత్నమా.

౫

తా. ముక్తిద్వారకవాటముం దెఱచి పై ముక్తంటిపైకొటిలో
రక్తన్నాని విరక్తిచే మిగులఁ బేరాకంటిపై కంటిలో
యుక్తింబొందినయోగి మూకజడబాలో స్తత్తులం బోలు నీ
భక్తికొ శ్రీమగరాలపట్టణవరా భావజ్ఞ సర్వస్వరా.
ఇట్టివే “కొట్టా మిక్తడి కెంతదవ్వు చెపుమా కొన్నాసరోజాననా-
పొందూరిక్తడి కెంతదవ్వు చెపుమా పూర్ణేందులింబాననా-
లను మొదలగుపద్యము లీప్రాంతములలోఁ గొందఱు చదువుచున్నారు.

—(70) హంసవిశతికథలు-గ్రం. సం. 1087—

ఇదియొక్క చక్రనివచనకావ్యము. మొదటిపత్రము లేదు. చివరపత్ర
మున్నదిగాని ముక్తలై పోయినది. ప్రతిపత్రమును జవరఁ గొన్నియక్షరములు
గలభాగము విడిగిపోయినవి. భాష చాలభాగము శుద్ధముగా నున్నది. కల్ప
నలు మనోహరముగానున్నవి. కొంత మచ్చు చూడుఁడు—

“ఏనిమిదవనాఁటిరాత్రి హేమావతి మణిఖచితతాటంకకాంతులును
ముక్తాహరంబులకాంతులును రత్నకంకణంబులకాంతులును దిగంతంబు లావ
రింపఁ గుంకుమపంకంబు పొంకం బగుచుండఁ జెంతకు వచ్చిన దానిం గాంచి

యోశ్మంగారవతి రాజగృహంబునకుం బోయెద వేమొ నాముచ్చట విని పో
వుదుగాక యని ముగ్గులు గులుకఁ బలికిన హంసవాక్యధుర్యంబునకుఁ జిక్కి
య్యక వినియెదఁ బెలుపు నునిన నిట్లనియె. పున్నాగపుంజం బను (పురంబున)
ధనచిత్తం దనువై శ్యశిఖామఃః యుండు నతండు కాయధాన్యంబులు గలకణ
జంబులును బియ్యంపుగరిసెలును చిల్లరలమైదు దుకాణములును గట్టసంచులు
ను దక్కెడయును, అటకయుఁ గలిగి జాజికాయలును జాప త్రి యును... మొద
లగు సమస్తవస్తువులు జేరంబాడుచుండు నాతనికి వసుమతి యను సతిగలదు.
దానిమోము గోము దాని కావిమోవి, దాని కప్పకొప్ప దానియారుతీరు
దానిచెన్నగుచిన్నెలు దానిజగ్గనిగ్గు దాని జేటగుమూటలు... దానిం జూచిన
మానవుం డాత్మలో మెచ్చి శిరంబు గదల్చి మీసంబులపైఁ గేలువై చి నిట్టూ
ర్పుచుచ్చి మజ్జాచే యనక మానండు”

—(71) బహువిధగ్రంథములుగల సంపుటము గ్రం. సం. 1244.—

ఇం దనేకవిషయములు గలవు. అష్టాంగయోగ క్రమము- యుగకాల
సంఖ్యయునుగలవు.

(1) నానార్థకద్యములు:—ఇప్పేర సంస్కృతకదముల నానార్థములం
పెలుపు గిం కంఠములు గలవు.

క. సంస్కృతము లక్షణోక్తము, సంస్కృతమనస్త్రుతియుగతియుస్వర్గముభూమిన్
సంస్కృతము చెడనిపదనియు, సంస్కృతమనఃబట్టిపండుసభ మొదలయ్యెక.

క. ఘృత మనఁగ నెయ్యి నీట్లను, ఘృత మనఁగాఁబాలుచల్లగుగ్గిలమినుమున్
ఘృత మనఁగఁ దేనె నెత్తురు, ఘృత మనసంసారసుఖము గెల్పునునయ్యెన్.

క. న్యగ్రోధ మనఁగఁబామును, న్యగ్రోధంబనఁగ నేలు నెత్తురుఁ బాత్తున్
న్యగ్రోధ మనఁగ ముష్టియు, న్యగ్రోధం బనఁగ బార నగడును నయ్యెక.

(2) శివస్తోత్రము:—ద్విపద సుమారు నూలుచరణము లుండును. పా
ల్లురికి సోమనాథకృతమేమొ!

“కులజండనై న దుష్టులజండనై న, బలుపుణ్యనిధి యైనఁ బాపాత్ముడైనఁ
గాని నీసద్భక్తి కలితుండనై న, వానినీరూపులో వర్ణింపఁజేయు

పుడమిభక్తులయిండ్లఁబడిపనుల్ సేయు, పడఁతికడువనై నఁ బ్రభవంపఁజేయు
...

పరమవరుండైన పాల్కురినిలయు, కరుణతోఁ బ్రోచును గలకాలమెల్ల.

(3) షట్ స్థలసంబోధత త్వరహస్యము:—

సంస్కృతశ్లోకములును, దెనుగువివరణమును గల వైవర్తంభము.

గద్యము:—ఇతి శ్రీగురులింగజంగమపాదారవిందమకరందపానమిళిందమానసే శ్రీమద్గురునల్లమాహ్వయకరుణాకటాక్షవీక్షణంబునం మురుమల్లవామ్మన ప్రేతం బైన షట్ స్థలసంబోధతత్వరహస్యంబు.....”

తెనుగువాడుక మాటలతో నున్నది.

శివతత్వపరే సూక్ష్మ బిందురూపంతు జాయతే

బిందునాదసముత్పన్నం నాదాంతే శక్తిజాయతే

శక్తిస్తు జాయతే శబ్ద శ్చ భేజాయంతి వాగ్భవం.

యిట్లు పరమసూక్ష్మమైన వ్యోమాతీతమైన శివతత్వమందు బిందురూపమైన పరాశక్తి బుట్టెను. ఆపరాశక్తి నాదం బుట్టెను. ఆనాదమే ఆదిశక్తివలన ఇచ్ఛాశక్తి బుట్టెను. ఆయిచ్ఛాశక్తియందు శబ్దము బుట్టెను. ఆశబ్దమే జ్ఞానశక్తి ఆజ్ఞానశక్తివలన వాక్కు పుట్టెను. ఆవాక్కుయనెడిదే క్రియాశక్తి.....” దీనిని రుథిరోద్ధారి నామసంపత్తిర వైశాఖ శు కి సోమవారం సాయంత్రం సర్ది వచనటిక నిష్కన బసవానందయోగిగారి మాతృకను వున్నట్టుగా మాచిరాజు బుచ్చన్న సంపూర్ణంగా శ్రీవద్గురుపాదాల అనుగ్రహంవల్లను వ్రాసెను.

ఈసంపుటములో మణియు ద్వీపదప్రమథస్తోత్రము వర్ణ ఫలము రుద్రాక్షధారణవిషయము సోమనాథుని ప్రభులింగలీలలునుగలవు.

(4) జీవయెఱుకులకొఱవంజి. సన్నిధిరాజు జగన్నాథకవిప్రచీతము.

గద్యము:—శ్రీమద్వేదవేదాంతరహస్య ప్రణతగుహాంతరాశనిలయ పరమ హంసపరివ్రాజకాచార్యచర్య సర్వతంత్ర స్వతంత్ర శృంగుభేరిసింహాసనస్థిత శ్రీమచ్ఛంకరాచార్యపాదారవింద మకరందపానమిళిందమానమానస సన్నిధిరాజవంశపారావార రాకాశేశాంక అమృతసుపుత్ర జగన్నాథనామధేయప్రచీతం బైన జ్ఞానయరుకలకురువంజి యను మహాప్రబంధంబునందు సర్వంబు నేకాశ్వాసము.

యక్షగానము— వేదాంతవిషయము- మొదటిపల్లము పోయినది.

కొంతవినుండు-“...గలిగిన తామరకమల మున్నది. ఆకమలమందు మానస హంస యనేరాజహంస గలడు. దానిఖగాంతరమందు సవరత్నదీపులు గల చిద్రుహ్నము వున్నది. అని చెప్పగాను దాని పట్టి తెమ్మనుమని మాకింగి అని

కొట్టె దేవరా నేను ప్రాకృతపురుషుణ్ణి గనక రాజహంసను పట్టి తేలే ననగా నామీద కోపించి రాజహంసకొరకు సుకర్తేచ్ఛచేత పారిపోయి వచ్చినది. సామీ, నేను దాని వెదుకవచ్చినాను సామీ, మాశింగిని నేను విడిచిపెట్టితే యీఅనంత్రకోటి బ్రహ్మాండాలు చెడిపోవడానకు హేతు వౌతుండ్రి గనక శింగిని జూడవచ్చినాను సామీ, యని యన్నంత హాస్యగాడు అడిగీమాట, వోరీ శింగ్లా మీశింగిని నీవు చూడకపోతే యీఅనంత్రకోటి బ్రహ్మాండాలు చెడి పోతున్నవని తెలియజెప్ప మనిన, చెప్పమంటావు సామీ, ఎనిమిదిశరీరాలు న్ను నాలుగుపాదాలున్న మూడుస్తానాలున్న అయిదుగురుదేవతలున్న వీటి తోగూడిన ప్రణవజ్యోతిరూపమైన పరబ్రహ్మము నన్ను చేపట్టి సర్వలోకాలున్న అడిస్తావున్నాడు సామీ, నన్నుగాదని మాశింగి తనపేరు చెచ్చు కోవలెనని విడనాడి వచ్చినదిసామీ."

ఇది ద్వితీయభాగము.

గీ. కాంతమెఱుంగుఁజన్నుఁ గవయును బాదలింపఁ
గుండెఁ గంటె కుంభికుంభయుగము
లేమి పొదుపుసేయ నేమగునోయని
నడుము సన్నముగ నొనర్చె నజుడు.

3౧

సీ. కరతలంబులయొప్పు సరసిజంబులఁబోల నెఱచందురునిబోలె నెఱ్ఱెగంటు
తెనువు టూర్పులయింపు దనుగాలిమించిన నవనోమ రేఖ పన్నగము మించె
నలకలు తేఱుల చెలువంబు గలువ నాసికయొప్పు హేమపుష్పకముగలిచె
ఘనకుంచులు కైలగరిమంబు మీఱిన రదనదీపులు వజ్రరశ్మిమీఱె
గారణచ్చులేక కడుఁబరస్పరతైర, మయ్యెనొళ్ళ మేనియందె యిప్పు
డవయవముల కనుచు నతిచింత డస్సెనా, నడుము సన్నమయ్యె నడి నముఖకి.

వ. అని మఱియు బహుప్రకారంబుల నయ్యంబుజనదన విలసనం బభినందించి
యయ్యిందువదన నన్నెఱింగినతెఱు గవధరింపు మని యిట్లనియె. 33

క. సిద్ధులచే నను బడసి న, మిద్ధగరిమఁ బొందెఁగాన యాయంతి గడుఁ
శుద్ధమతి నెల్లనాఁడును, సిద్ధారాధనముఁ దగఁ బ్రసిద్ధిగఁ జేయుఁ. 3౪

క. అదికారణంబుగా మా; సదనమునకు సిద్ధులెల్లఁ జనుచెంచుట నొ
క్తదిసంబున సిద్ధుఁ డొకఁడు, సదమల తేజంకువచ్చి సంభావితఁడై. 3౫

క. అనుభవమనితారూపం, బునుమోహనపురుషరూపమును బాగుగన్ర
సినపట మాతనిహస్తం, బున నుండఁగఁ గాంచి వినయమున నిట్లనియెఁ. 36

క. ఈవిధముల యొప్పిదములు, భూవలయములోనఁ గలుగఁజోలవు దేవా
యేవారిరూపులొకొయివి, నావుడు నిట్లనియె నాననము వికసిల్లెఁ. 37

క. ఆకాశగతి యదృశ్యత, యాకర్షణవిద్య మాకు నలవడియుండుఁ
లోకవిశేషంబు లదృ, శ్యాకారతతోడఁ జూచి యఖలమునందుఁ. 3౮

క. సకలజనమోహనాకృతి, నొకపురుషుని నొక్కచోట నుజ్జ్వలరూపా
ధిక నొక రమణీరత్నము, నొకచోటంజూచి యభినవోల్లాసమునఁ. 3౯

క. నిను సిద్ధులచే బలుమఱు, వినియునికిని నీకుఁ జూపు వేడుకమై న్ర
సినవాడఁ జూడు మని ప్రియ, మెనయంగా నాకుఁజూపి యిట్లనిపలికెఁ. 40

క. ఈరూపువాఁడు సోమకు, లారూఘుఁడు రాజమకుటహారిమణివి
స్ఫూరపదాంభోజ మహో, దారుఁడు కమలాకరాభిధానుఁడు జగతిఁ. ౪౧

- క. ఈరూపుచెలువ మాళవ, భూరమణునికన్య సకలభూభవవలస
న్నారీతిలక మనగఁ బెం, పాఠిన హంసావదీ సమాహ్వాయ చిలుకా. ౪౨
- క. నిత్యముగా పాఠికి దాం, పత్యము సమకూరెనేని భావజరతిదాం
పత్యము విష్ణురమాదాం, పత్యమునుం బోలె నెందుఁ బ్రస్తుతికెక్కుకా.
- క. నలునిదమయంతిఁ గూర్చిన, కలహంసము వోలె నీపు గాంచెను కీర్తుల్
చిలుకా పలుకులనేర్పులు, తొలఁకాడగఁ గూర్పు మివ్వభూవరులదగకా.
- వ. అనిచెప్పి యుప్పురుషవరుడు నిజేచ్ఛవరిగిన. ౪౩
- క. మిద్దిరువురఁ దగఁ గూర్చగ, నెప్పునమున వేడ్తనాకు నెగడుటయును నీ
కొమ్మ నను దోడుకొనిచన, నమ్మాళవరాజపురికి నరిగితిమిధిపా. ౪౪
- సీ. హేలాసమాగతమాళవీలోచనద్విగుణీకృతోత్పలవిలసదంబు
నీరజమకరందనివ్యంబవర్ణితవాఃపూరపూర్ణప్రవాహమహిమ
సలిలసంగ్రహణార్థసంగికాదంబినీకాదంబకకదంబమేదురంబు
సానీయపానగతా నేకఘోటకప్రతిభతోత్తుంగతరంగరాజ
యగుచులోచనానంద సమగ్రగరిమఁ, బరఁగువేత్ర వతీనదీపరిఘగాఁగ
భారుణీ సమస్త పురవరోత్తంస మగుచు, దవరునవ్విడితాపురి ధరణినాథ!
- వ. ఏ ముప్పురంబు సాచ్చి యందుల యొప్పిదంబులు గన్నుల పండువులుసేయు
చుండ రాజమందిరంబున కరిగి. ౪౫
- సీ. దావారికాలోకధవళమరీచులు నవ్యమాక్తికతోరణములు గాఁగ
ద్వారదాదుస్థితగారు త్తతద్యుతి లలితరంభాస్తంభకలసగాఁగ
దేహశీకలితసందీప్తవజ్రంబులు రంగవల్లీ బాలరచనగాఁగ
నుపరిభాగస్థాపితోజ్జ్వలరత్నమండలములు నవదర్పణములుగాఁగ
సహజశోభ నలంకారమహిమ మెఱయ
నంద మొందు తద్వారంబు నందు నిలిచి
భారుణీసులు గొలువ నొప్పారుమాళ
పునకు మారాక యెఱిఁగించి పుచ్చుటయును. ౪౬
- వ. నూతనకౌతుకంబున మమ్ముంగానుపించుకొని బహుమానం బొనరించి. ౪౭
- క. దిన మెల్లను మాగోష్ఠిన, యనురాగరసాభిసోలలాడుచు మాకుం
గనకాంబర మణిభూషణ, ఘనరసవత్ఫలము లిచ్చి గౌరవ మెసగఁగ. ౪౮

వ. సకలసంవిధానములు సేయించి మాకు నొక్కమణిపార్శ్వము విడిదల
నిచ్చిన నుండి మఱునాడు. ౧౭

సీ. హాటకరచితకవాటనాపాశిలాశోభితప్రతిహారసుందరము
మణికిలితవిటంక మానితస్తంభాగ్రగోపానసీసుప్రదీపితము
నవకీరతురగాది నవ్యమనోహర బహురూపచిత్ర విభ్రాజితము
రత్నరాజితచిత్ర రంగవల్లీజాలరంగ త్ప్రభాభాసి రంగతలము
నఖలదిక్పాల చిత్రరూపాంచితము, సర్వలక్షణశోభిత సన్నతము
నై నహంసావశీకస్యయాటయిటి, కరిగితిమి తద్విశేషము లపరిమితము.

క. అమల మణికుట్టములు, దయనీడలుచూచి బోటితండంబుచు
రమణమెయిఁ జేరుమున్, ప్రమదల నవ్రుదురు ప్రాథభామాజనముల్. ౧౮
గీ. చిత్ర సరసులలో న్రాసెలువుమిగులు, హంసబృందముఁగనుఁగొని యర్థితోడఁ
బోటిరాయంచపదువులు వోవుఁ జేర, నిశ్చవపుహంసలాయని నృపకుమార.

వ. ఇట్లతిరమ్యంబయిన నాట్యభవనం బంతయుం గలయుం గనుఁగొని యం
దొక్కరుచిరకుద్యభాగమున భవదీయమనోహరాకారం బచ్చుపడ న్రాసి
యన్పొటు వాసి చని విడిదల నున్నంత హంసావళి యచ్చటికిం జని య
చ్చిత్రరూపంబుం గనుఁగొని యత్యంతమనోహరంబు లగుతద్విలాసంబులం
దగిలి చూచి పచ్చనిలుతు బారెంబాటి యే నారూపంబు లిఖించుట
యచ్చటి జనంబులవలన విని పరిచారికలచేతం దనపాలికి నన్నుం బిలిపించి
కొని సముచితసంభావనంబు లొనరించి భవద్రూపచిత్రరూపంబుఁ జూపి
యిట్లనియె. ౧౯

క. చిలుకా యిట్టివిలాసము, గలపురుషుడు జగమునందుఁ గలఁడో యాయు
జ్జ్వలరూపము నీకరకౌ, శలము మెలయ న్రాసితో నిజంబుగఁ జెప్పుమా.

వ. అనిన నానేర్పవిధంబుచు దేవరయస్వయనామధేయ విలాసరాజ్యవైభవం
బులు వినిపించి మనోభవానీకమానసం గావించిన కలిత్రయత్నంబున నీచీ
నాంబరంబునందుం దాన యాయూర్య లిఖించి యిచ్చి నాకు వివిధ
విశేష సంభావనంబు లొనరించి పుత్రైర నిచ్చటికి వచ్చితి నని యాయూ
ర్యాక్షరపంక్తిమనోహరం బైనకళావలీకరస్థం బగునంబరం బవ్వీభునిముంద
టంబెట్టి యవధరింపు మనిన వేడ్తలు సందడింపం గరంబు చాచి యం
దుకొని. ౨౦

క. పద్యము రెండర్థములను, హృదయం బగుటకును వ్రాల యేర్పాటునకుం
జోద్యముఁ బొంది కరంగుచు, నుద్యత్తులకాంగుఁ డగుచునున్నంతనెసఁ.

క. కీరతఁ దొరంగి యది గుణ, నీరధి యగుతమవివేకనిధి యై తనకుఁ
బోరునఁ బ్రణమిల్లుటయును, భూరమణుం డదృశ్యులంబుఁ బొందినమదితోఁ.

వ. దిగ్గజ సింహాసనంబు డిగి యిచ్చ యలరం గవుంగిలించుకొని తా నెప్పటి
యట్ల యాసీనుండై యతని సముచితాసనంబున నునిచికొని యాక్షణంబ
భీమభూదు లగుమంత్రుల రావించిన వార లతనిం గని ప్ర మోదమాన
ను లై పరిరంభణంబు లాచరించి ర య్యందఱ నుచితాసనంబుల నుండ
నియుమించి సకలవిద్యాధారం బగు కీరంబు వివేకనిధి యగుటం జెప్పి య
తని నవలోకించి నీవితతడవు శుకంబ వైయుండి సహజాకారంబు చాల్చు
టకుం గారణం బేమి యని యడిగిన ముకుళితకరకమలుం డై యతం డి
ట్లనియె.

౬౧

గీ. ఉరగకోపంబుచేత నాతురతఁ బొంది

మిగుల దవ్వుగ నేగి కాశ్చీరభూమి

శారదపురంబునకుఁ గొంత చేరువైన

కానలోఁ దప మొనరించు మానిఁ గాంచి.

౬౨

ఉ. ఆతఁడు మానసన్నియతుఁ డౌట యెఱుంగఁగినీనియట్టి కా

ర్యాతురవృత్తి నానతుఁడ వై ననునేలివరాజు నాసఖ

వ్రాతము నెల్లు గాంతు మునివల్లభ యానతి యీగఁడే కృపా

స్వీతత నంచు నెల్లడర వేమఱు మానక వేడఁజొచ్చిరఁ.

౬౩

వ. సమాధివైకల్యంబునకుఁ గోపంబు దీపించిన.

౬౪

క. బాలశవృత్తిఁ బలుమఱు, బ్రేలి నియమిప్పు మాచరించితి నాకుఁ

బాలశుకంబవు గప్పుని, చాలం గృహమాలి మాని శాప మొసఁగినఁ.

చ. అమితభయంబు నందుచుఁ దడంఘులకుం బ్రణమిల్లి కార్యదా

హమున భవత్సహానియమ మాత్త నెఱుంగక వేడికొంటిఁ గా

ని మదము నొంది కా దిదియ నిశ్చయ మిట్లైఁ గీవు దివ్యబో

ధమునఁ దలంచి చూచి కృప దక్కుక నన్ను ననుగ్రహింపవే.

౬౬

చ. అనవుడు దివ్యదృష్టి నవభూత్తుఁగా ననుఁ జూచి యత్తువో

ధనుఁడు కుమార ! నాపలుకు దప్పురు బాలశుకంబవైన నీ

దిక్కులల్లాడె ధరమ్రుగై దిగ్గజముల, లఖలమునునిండి బ్రహ్మాండమవియుఁజేయ
గనకకోణసంతాడితఘనతరప్ర, యాణభేరిమహారావముడగుటయును. ౭౪
వ. ఇట్లు ప్రస్థాన భేరివంబు చెలంగ సైన్యంబు నలుగడ వడవం దొడంగిన.
సీ. ఘనరేణువులుగప్పి ఖచరవిమానముల్ మంటిముద్దలు వోలె మింటఁ దనర
దట్టంపు రజములఁ దారకంబులు ట్రింగియవనిఁబాఠినము త్రియములఁబోల
మెలఁగ మిడుకరాక మేఘవర్షంబులు దట్టంపుభూళిఁ దల్లడిల్లఁ
బాంసువు వొడివినం బర్వత ప్రకరంబు దూబలలాగునఁ దోచుచుండ
దరువులెల్లను రూపేడిచారువులయ్యె, నడవులన్నియు బడితల గెడవులయ్యె
మెట్టలన్నియుఁజెడికాలు మెట్టలయ్యె, నరవరేణుని సైన్యంబునడచుటయును

— ప్రభాకరుని కథ —

వ. ఇట్లతిథయౌకరం బగు సైన్యంబునడచి నడచి యొక్క యతీరమ్యస్థలంబున విడి
దల గావించి మంత్రుల రావించి కొలు విచ్చి సముచితస్థల్లాపం బానరించు
సమయాబున గగనంబున నరిగియరిగి యత్కుజ్వల ప్రభావిరాజమానం బగు
విమానం బొక్కటి యాకొలువుచక్కటిం గొంతతడవు నిలిచి తదనంతరంబ
తత్త్వాంతంబున నవతరించినం గనుగొని డెందంబున నదృశ్యంబు నొంది.

గీ. ఈవిమానంబు గలుగువాఁ డెవ్వఁ డగునో

యేమికతమున వచ్చెనో యిప్పు డరుచు

నందఱును నవ్వలన చూచునంతలోన

నవ్వమానంబు డిగి తేజ మతికయిల్ల.

౭౫

క. తనుచెలియెన ప్రభాకరుఁ, డమితానందంబుతోడ నరుదెంచిన భూ

రమణుడును ముత్తులు డె,దమునఁ బ్రమోదంబు నదృశముఁదనరారణ.

వ. సముద్ధితు లగునంత సంతసంబునఁ బఱచెంచి భూపాలునకుం బ్రణామం
బాచరించి యతని కౌఁగిలి వడసి క్రమంబున భీమభటాదులం బరిరంభణం
బాచరించి యనంతరంబ సింహాసనంబున నాసీనుడై కమలాకరుండు ప్ర
త్యేకంబు నందఱ నిజాసనాసీనులం గావించి ప్రభాకరునకు సముచితాస
నంబు వెట్టించి యతనివదనంబునం జూడ్చినిలిపి నీకు విమానయానం బెట్లు
గలిగె నని యడిగినం గరంబులు మొగిడిచి.

౭౬

క. భూనాథ మిమ్ముఁ గానక, దీవతఁ గాననములోనఁ దిరుగుచు నొకచో

మాసింద్రు నొకనిఁ గనుగొని, యానతి యొనరించనాతఁ డాదర మెసఁగె.

- క. తనదివ్యబోధమున నా, మనమువిధం బెల్ల నెఱిగి మది వగవకు మీ
జనపతిఁ గలసెను నలువురు, ననితల వరియించి మహితవైభవనిధివై. ౮౨
- క. ధర వర్ధమానపురమునఁ, బరోపకారి యను ధరణిపాలుఁడు గలఁ డా
నరపతి తన సుత యెవ్వని, వరియింపక యున్న నాత్త వగ గడురంగఁ.
- సీ. నరులకు దూరమై పరువంపు నెత్తావీ గొమరుమిత్రుడు పువ్వుగు త్తివోలె
బుడమి నెవ్వరికిఁ జేపడక యుజ్జ్వలభౌతిఁ బువిన పెన్నిభావంబువోలె
గనకసంగతి లేక ఘనకాంతినొప్పునం దనరారు మహితరత్నంబు వోలె
జనులదృష్టికి నగోచరమయి కడవలో వెలుఁగొందు ఘనదీపకళికవోలె
వరునిపొందు లేకున్నది వారిజాక్షి, యడవఁ గానినవెన్నెల యగునొయింకఁ
దరుణిజవృషమనుచుఁజంతాసముద్ర, మగ్నుఁడైయున్న వాఁడుకుమారచంద్ర
క ఆనెలఁతఁ గోరి తిరుగుము, నానాయాసములుఁ బొంది నలుగురువిలస
స్తానినులకుఁ బలివై మీ, భూనాథునిఁ జెలులఁ గాంతు పొందునిపనుపఁ.
వ. ఆమునీంద్రునకు విసతుండ నై చని వర్ధమానపురంబుం జొచ్చునమయంబున.
క. కనకపురిఁ గనినవారికిఁ, దనపుత్రిక గగనలేఖఁ దగుధనములతో
మనుజేంద్రుం డొసఁగుదు నని, జను లెఱుంగఁగ నగరపీఠిఁ జాటఁబనిచినఁ.
శా. ఏచందంబున నబ్బునో యబల యం చేనాత్మ నూహింపఁగా
నా చాటప్పుడు నాడుకర్ణముల కత్యానంద మొందించిన
న్వాచాలత్వ మెలర్ప హేమపురము న్వర్ణించి యే గంటి సం
చాచంద్రాస్య వరించువాఁడ నిది కార్యం బంచు ధైర్యంబునఁ. ౮౩
- వ. సముచితాలంకార శోభితుండ నై రాజమందిరద్వారంబున కరిగి ప్రతిహా
పాలు నాలోకించి. ౮౪
- క. కనకపురం బే జూచితి, సనుటయు వాఁడపుడు నన్ను నధిపతికడకుం
గొనిపోవ నాతఁ డుబ్బుచుఁ, దనపుత్రిక మ్రొల నిలిపె దగ్గయు వేర్దఁ.
- సీ. కామినినీలాలకములఁ జక్రీనవేడ్త బలిమి నేకరణి బాపరాక
సతియిష్టుఁజన్నులసందుఁ చూచినచూడ్చి ధీరతఁ గడలించి తెలియరాక
కుడఁతుకకొఁదీపఁ దొడివడ్డభావంబు నెట్టును నిలువంగఁబట్టరాక
భామినిగురునితంబంబు నెక్కినమది నేచందమున దిగియింపరాక
కోరిక లెలర్ప భావజబారిఁ బాటి, ప్రేమ దనరార భువనాభిరామ యైన
యవ్వీలాసినిచెలుపంబు నందుఁడగిలి, నన్ను మఱచియుండితి సరనాథచంద్ర.

వ. ఆసమయంబున.

౯౨

- క. అచ్చొలఁతి కనకనగరం, తెప్పగిదిం బాలుయ ననిన నే యుక్తిమెయిం
జెప్పితిఁ గొన్ని విశేషము, లప్పరిచెలువంబు లనుచుఁ నంగనతోడఁ. ౯౩
- క. నామాటలు విని నవ్వుచుఁ, గామిని గడు ధూర్తు పీడు గారులు పలికె
హేమనగరంబున విధం, బేమియు నెఱుంగఁ దని పలికి యెంతయునలుకె.
- క. ననువెడలఁగఁ ద్రోపించిన, మనమునఁ జిలిలక మానిమాట యమోఘం
బని తలఁచి యతని చేతనె, కనకపురముజూడ యెఱుంగఁగాఁ గోరి వడికె.
- క. వీనును మునివరుఁగాంచిన, యానెలప్రసక్తేగి యచట నామహితార్థం
గానక పూనిక మానక, కానఁ గలయ నంత దిరుగఁగా నొక్కయెడకె.
- క. మునివరుఁడుం... ..దవ, మొనరింపఁగఁగాంచి విసతి యొనరించి జగం
బున నేదేశములోనిది, కనకపురము చెప్పవయ్య కరుణ ననుటయుఁ. ౯౪
- సీ. కనకపురంబుఁ గన్గొనినవారును విన్నవారును గలుగ రివ్వసుధలోన
వనధిలో నుత్తటం బను దీవియందుఁ సత్య క్రముం దనియెడు దాసరాజు
గలఁ డతఁ డీధాత్రిఁ గలపట్టణంబుల నన్నియు నెఱుంగు వాఁ డున్నయెడకు
నరిగి యాపురము నీవడుగంగఁ జెప్పెడుఁ బొమ్మన విసతితో నమ్మునీంద్రు
పీడుకొని బహుశర్యతవిపినరాష్ట్ర
పంక్తిఁ దరియించి యొకకరపట్టణమున
కరిగి యాద్వీపమునకుఁ దానరుగువారి
నెమ్మిఁ దడవంగ దైవయోగమ్ము నందు.
- క. అసఘండు సముద్రదత్తుం, డను వైశ్యుం డందుఁ జనఁగ నాయిలపడునా
తనిఁగూడి యతఁడునేనును, ననుఁగులమై యోడయెక్తి యరిగెడువేళకె.
- క. శ్రీలలనాశీశ్వరు నట, కాలఁ దనరు తిలక మనఁగఁ గడు మెఱసి లస
న్నీలాశ్రఖండ మొక్కటి, యాలోనంబ్ర బలె దుర్జనాకడవోలెకె. ౧౦౦
- క. అంభోదపటలదర్శన, సంభవవవనోద్గవిపుల జలపూరముచే
సంభోధరమార్గం బపు, డంభోనిధి భంగినుండె సతిభయదంబై. ౧౦౧
- సీ. వితతవర్ణవిలీర్ణ విస్రమవల్లులు పరఁ గెడు ఘనజటాపంక్తివారయ
నంబుపానసమాగతాంబుదపటలంబు దనరారుకుంజరాజనముగాఁగఁ
బ్రబలవాతోద్ధాత భంగసంఘంబులు విస్తరిల్లెడు హస్తవితతిఁ బోల
ఘోరతరస్ఫుర ధ్వమఘుమాఘోషణం భారభటీభాతి సతిశయిల్లఁ

౯౫

చాతుర్వర్ణ్యగృహీణులు.

- క. చాతుర్వర్ణ్యోదితగృహీ, తీతిలకంబులకుఁ గలుగు నేరుపులును ద
జ్జాతివిశేషగుణంబులు, నాతలముగఁ దెలియవలయు నవి యెట్లనినఁ.
- క. గరగరికయు గాంధీర్యము, సరసోక్తులు గలుగుఁ గాని సద్విజనతికిఁ
సురతకళానిపుణత్వము, దొరకొన దెచ్చుడును సిగ్గు దొడవై యునికిఁ.
- క. బింకము చెలువును ధృతియుఁ గ, డంకయు మచ్చరము గలిగి జానినచోవీ
నాంకునిదేవికి నెనయై, కొంకక విభుఁ గవయు రాచకోమలి గరిమఁ.
- క. బుడిబుడిమూటలతటచు, న్వేడబుద్ధులు మలినమైన వేషముఁ గడుఁ జొ
ప్పడియుండుఁ గాని కోమటి, పడఁతికి నేరుపులు లేవు పతిఁ గవయునెడఁ.
- క. కమ్ములుఁ గడియము గాజులు, నమ్మడుఁగులుఁ జక్రబొట్టు నమరఁగ రతితం
త్రమ్ములఁ బస గలిగి ప్రమో, దమ్ము పతికిఁ జేయు శూద్ర తరుణి ధరిత్రిన్.

మన్తభూషాత్వము.

- సీ. శృంగారరాజ్యాభిషిక్తుఁ డుద్యత్త శాచతురుండు మన్తభవక్రవర్తి
యతనిపట్టపుదేవి రతిదేవి పువ్వులరథము వాహనము సారథిససంతుఁ
డాయుధ మిశ్మశరాసన మమ్ములు కమ్మగ్రోవ్విరులు పెక్కెమ్ముమీను
కలకంఠ శుకశారికామధువ్రతములు సేనలు దళవాయి సీతకరుండు
కృతకపర్వతారామ దీర్ఘి కలయందు, విడిసి మలయసమీరుండువేగుజూడ
వాకవిభుననఁ గెలాసనాథుననఁ, జేలఁగి సాధించు మర్దులఁ జెప్పనేల.
- క. చూత మశోకంబును జల, జాతము నీలోత్పలము నెసఁగువిరవాదిం
జేతోజాతునిబాణము, లాతఁడు సాధించు వీన నఖిలజగంబుల్.
- క. కన్ను లశోకమునకు గుఱి, చన్నులు చూతమున కరు సారసిజమునకుం
జెన్నుగ నురమది దిరిసెము, మన్నతమస్తకము యోని యుత్పలమునకుఁ.
- క. కూడుడిగించునశోకము, వాడించును మల్లెవీరి వివర్ణతచేయుం
జూడఁగఁజూతము తలఁపులు, జోడించును దమ్మి చంపిచూపుంగలువల్.
- క. వినుతవచనరచనంబుల, ఘనతరముగ నిట్లు నాయకి ప్రకరణమిం
పున వివిధనాయికావర్ణనసహితంబగుచు నూతనస్థితిఁ దనరెఁ.
- శా. జానొంద నృకవర్ణముల్ ఋతుశరజ్వాలేందులై యొప్పున
య్యానందాబ్జమునందు మాఘమునఁ గృష్ణైకాదశీభోమయు

క్తానామామృతవేశ సీకృతి యనంతార్యుండు సమ్యక్తస
శ్రీనిండా ధ్రువపట్టణాధిపున కిచ్చె న్భక్తిపూర్వంబుగఁ.

క. తలఁచిన తలఁపు ఫలించును, జెలు లగుచుదు శత్రులైన శ్రీనాడఁగూడుం
గలికాలదురితములు దు,ప్పలఁ దూలును ధ్రువపురీశు భాసురకరుణఁ.

గద్యము—ఇది శ్రీవాణీవరప్రసాదలబ్ధవాగ్విధవ త్తిక్తనామాత్యసంభవ సుక
విజనవిధేయ అనంతనామధేయ ప్రణీతం బైన రసాధరణంబునందు
సాధారణ నాయకచతుష్టయంబుల జెఱంగును జతుర్విధనా
యికా విశేషంబును దత్తఖసభిధేదంబులును నాయికా
ప్రకరణంబు నన్నది సర్వంబును
జతుర్థాశ్వాసము.

ఓమ్.

భూమిక.

౧

తిక్కన కొమరుఁ డగు ననంతామాత్యుఁ డీ రసాభరణమును రచించె నని యిందుఁ గల గద్యమునఁ గలదు. ఈ గ్రంథమునకుఁ దుదఁ గల “జానాందక శకవర్ణము” అను పద్యమును బట్టి లెక్కించుచో నితఁడు రసాభరణమును క్రీ. శ. ౧౪౩౫ జనవరిలో దేవానికిత మొనర్చినట్లు నిర్ధారించ నగును. ఈవిషయమును బట్టి యీతనికాలమును నెల్లరును నిర్ణయించు కొనఁగలరు.

ఇతని తండ్రి తిక్కన భారతమును జెప్పిన కొట్టరువు తిక్కయజ్ఞ కాఁడు. ఈసంగతి నితఁడు రచించిన భోజరాజీయమునఁ దనకు ముత్రాత యైన బయ్య నమంత్రిని వర్ణించిన పద్యము వలన స్పష్టపడును. అపద్య మిది:—

క్షీతిఁ గ్రతుకర్మతామహిమఁ జేకొని పంచమవేదమైన భా
రతముఁ జెనుంగుబాస నభిరామముగా రచించి నట్టియు
న్నతచరితుండు తిక్కవినాయకుఁ డాదట మెచ్చ భవ్య భా
రతి యనఁ జేరుఁ గన్న కవిరత్నము బయ్యనమంత్రి యల్పుడే.

ఈ గ్రంథకర్త కాండిన్య గోత్రుఁడు. ఇతని ముత్రాత కవిబ్రహ్మ యగు తిక్కన వలన భవ్యభారతి యనిపించుకొనియెను. ఈ బయ్యనకుఁ బినతండ్రి యగు త్రిపురాంతకుని కుమారులలో నొకఁడగు తిక్కన “పశస్తసాహిత్యుఁడ”ని భోజరాజీయముననే తెలుపఁబడినది. తన యన్నదమ్మలను గూర్చి తెలుపు నీ పద్యమునఁ దన తమ్ముఁడు చిట్టనసత్తవి యని తెలిసినాఁడు గ్రంథకర్త.

భూనుత కీర్తి ముప్పుడివిభుండు మదగ్రజఁ డేను వైష్ణవ
భ్యాససమాహితాత్మఁడ ననంతసమాఖ్యుఁడ నాదు తమ్ము ల
జ్ఞానవిదూరు లక్షణయు, సత్తవి చిట్టనయు, వివేకవి
ద్యానిధి రామచంద్రుఁడు, నుదారుఁడు లక్ష్మణ నామధేయుఁడు.

వీనిని బట్టి చూడఁగా వీరి వంశము కవితావంశ మనఁ దగి యున్నది. ఇట్టివంశమున జనించినవాఁ డగుటనే యితఁడు పద్యరచనకుఁ బ్రథమ సోపాన

మగు నొక ఛందోగ్రంథమును, గవితకుఁ బ్రాణ మనఁ దగు రసము స్వరూపమును వెల్లడించుటకై రసాభరణమును గూడ రచించినాఁడు.

ఇతఁడు తా నాఱువేలనియోగి బ్రాహ్మణవంశమువాఁడని నని సగర్వముగా నీక్రిందివిధమునఁ జెప్పికొనినాఁడు.

“ఈ యాద్యుక్తు నొక్కొక్కఁడు, వేయిండ్లకు మొదలుగాఁగ వెలయుదురని కాదే యాఱువేల పేరిడి, శ్రీ యస్వయమునకు నేష్య మెఱింగిన పెద్దలో”

ఇతఁడు కృష్ణాతీరమువాఁడు. తండ్రి “శ్రీకాకుళంబున కొడయఁడైన యంద్రవల్లభ హరిసేవనలరుచుండు” వాఁడని వర్ణింపఁ బడినది. రసాభరణము ధ్రువపురిశున కంకితము చేయఁబడిన దని కవి తెల్పుచున్నాఁడు. ఈధ్రువపురి ప్రస్తుతము గుంటూరుమండలమునఁ గృష్ణాతీరప్రాంతమునఁ గల ధూళిపూడి యను గ్రామమూ యని యూహ పొడముచున్నది.

భారతకవియగు తిక్కయజ్ఞకు శిష్యుఁడును దిక్షనయను వాని పుత్రుఁడు నగు మారనయు నితనివంశ్యుఁడేమో యని సందేహము పొడముట కవకాశము గన్పట్టుచున్నది. తిక్కయజ్ఞచే భవ్యభారతి యను చిరుదము నందిన బయ్యనమంత్రికిఁ బినతండ్రియగు త్రిపురాంతకుని యూరుగురు కొమరులలోఁ జనరవాఁడు ప్రత సైసాహిత్యుఁడు తిక్కన కలఁడు. వానికి సమకాలికుఁడే తిక్కయజ్ఞ. అతిక్షనకుమారుఁడు విద్యాభ్యాసము చేయువాఁడై కవితాసామ్రాజ్యపట్టభద్రుఁడైన తిక్కనను శుశ్రూషఁజేసినాఁడన నూహకు లోపముండదు. కాని, యిందలి యథార్థమును బెద్దలు నిర్ణయింతురుగాత మని యీ ప్రస్తుతముగాని విచారణ నింతతో వదలుచున్నాను.

ఇప్పటికిఁ గవిని గూర్చి మనకుఁ దెలిసిన చరిత్రాంశములు:—ఇతఁడు కొండిన్యగోత్రుఁడగు నియోగి; కృష్ణాతీరవాసి; విద్యభివీవంశమువాఁడు; భోజరాజీయ మను ప్రబంధమును, ఛందోదర్పణ మను లక్షణగ్రంథమును, రసాభరణ మను కావ్యలక్షణగ్రంథమును జెప్పినాఁడు; క్రీ. శ. ౧౮౩౫ ప్రాంతమున నున్నవాఁడు.

తెనుఁగు బాసను గావ్యము లక్షణము లాదిగాఁ గల వానిని విచారించు సాహిత్యతాత్త్వము లతిస్వల్పముగా నున్నవి. ఇప్పటికి వెల్లడి యైన వానిలో రసాభరణమే ప్రాచీన మనఁదగి యున్నది. ఈ కవి తన భోజరాజీయ

మునః “గావ్యంయశశేఽర్థకృతే వ్యవహారవిదేశీ వేతరక్షతయే సద్యఃపరనిర్వృతయే కాంతాసమ్మితయోపదేశయుజే” యను మమ్మటాచార్యుఁడు నుడివిన కావ్యప్రయోజనమునే,

“నకల విద్యలయందుఁ జర్పింపఁగవిత యున్నప్పుడు నిత్యక్షీర్ణి కొఱకు, సర్థాప్తికొఱకు, నా వ్యవహారలక్షణం బెఱింగెడుకొఱకు, ననేకవిధములగు నమంగళముల హరియించుకొఱకు, నుచిత నిత్యసౌఖ్య సంస్థికొఱకు, నొనరఁగాంతాసమ్మితోపదేశచ్చనఁ బ్రీతిమై హిత మాచరించుకొఱకు, నయ్యైఁ గాన.....”

అని నుడివినాఁడు. సాహిత్య శాస్త్ర గ్రంథములను బరిశీలింపఁ గావ్యమున కాత్మరసము మొదట నొడివినవాఁడు శ్రీ.శ. ౧౩౩౫ ప్రాంతమున భారతభూమి నలంకరించిన సాహిత్యదర్పణకారుఁడైన విశ్వనాథకవిరాజే. వారి మతమున కనువుగ రసాధరణమును దెనుఁగున వ్రాసిన యనంతామాత్యుఁడు విశ్వనాథుని దర్పణమును మమ్మటుని కావ్యప్రకాశమును గూడ మేలవించి యెం దే విషయము ప్రశస్త మైనదో దాని న్నెల్ల గ్రహించినాఁడనవచ్చును.

ఇతఱు కాదు. ఇంకొక యూహము పొడమ వచ్చును. ఇతఁడు కేవలము రసమును గూర్చియే యీ గ్రంథమును వ్రాయుట వలనను, దక్షిణ గుణ, దోష, భవ్యవ్యలంకారాదులను వివరింపక పోవుటచేతను దృశ్యకావ్య ప్రశంసయే మనముచం దిడికొనినాఁడేమో యనవచ్చును. రసము నాట్యమునకు ముఖ్యముగా సంబంధించినది గాని శ్రవ్యకావ్యములకు ముఖ్యము కాదని పలువుర పూర్వాలంకారికుల మత మునది యే యీ కవికిని వచ్చినదేమో. కావ్యకేతుకమునఁ ‘బ్రయోగత్వ మనాపన్నే కావ్యే నాస్వాద సంభవః’ అని యున్నదని యభివచగుప్తుఁడు చెప్పి “కావ్యం తావద్భుక్త్యతో దశరూపార్థకమేవ... నాట్యే ఏవ రసాః పరోక్షే కావ్యం చ నాట్యమేవ” యని తన యభిప్రాయమును నుడివి “నానాభావాభి వ్యంజితా వాగ్దశసతోవేతేతా స్థాయిభావా నాస్వాదయన్తి సుమనసః ప్రేక్షకాః హర్షాదీంశ్చానిగచ్ఛన్తి, తస్మాన్నాట్య రసా ఇత్యభివ్యాఖ్యాప్యామః” యను భరతాచార్యుని వాక్యమును బ్రమాణీకరించెను. ఈభరతవాక్యమే యనంతామాత్యునకుఁ బ్రమాణమై యీ గ్రంథమును రచించుటకుఁ బురికొల్పిన దేమో. ఈ యూహ కాదనుట కొక సందేహము కలుగవచ్చును;—ఇతఁడు నాట్యరసముల నెనిమిదింటినే తెలుపక

శాంతమును గూడ తెలిపినాడు గదా యని. ఈ విషయమున నాట్యచార్యుడు పూర్వల మతమును స్వమతానుకూలమనియే “ఏవం నవరసా దృష్టా నాట్యైర్జైర్జాన్వితాః” అని పేర్కొనెను గావున శాంతముతో నాట్యరసములు తొమ్మిదియని యనంతుని మతమునై యుండునన విప్రతిపత్తి యేమియుఁ గన్పించదు. ఇతఁడు భరతమును మనమున నిడికొని స్వగ్రంథమును వ్రాసెనా యను ప్రశ్న ముత్పన్నమగుట కేయవకాశములేదు; కాని, రసాధిదేవతలకు బేర్కొను నపుడు బ్రహ్మ యద్భుతరసమున కధిదైవ మని ‘అద్భుతో బ్రహ్మదైవతః’ అను భరతు వాక్యమునే గ్రహించెను గాని “అద్భుతో విస్తయస్థాయీభావో గంధర్వదైవతః” అను దర్బణకారాది వాక్యములను గ్రహించమిచే నితఁడు భరతాచార్యు ననుసరించె ననవచ్చును. ఈ యాహను త్రోసిపుచ్చుచుక్కి తెనుఁగున రూపకములు లేమియే యనవచ్చును. కాని, యిచట మా మనవి యొకటి కలదు. సంస్కృతము నందు వలెఁ దెనుఁగున లక్ష్యములనుగాఁ జూపుటకు దశరూపకములు, నుపరూపకములును బ్రస్తుత మలభ్యము లనుట నిజమే. ఐనను యక్షగానాదులను బరికించినచో రూపకోపరూపకము లొక కొన్ని మన తెనుఁగు బాసను గూడఁ గల నని నిర్ధారించనగును. ఆదృశ్యములను బండితులైన కవులు వ్రాసిరా యనఁ గూడదు. నారికేళపాకమున నజచరిత్రమును వ్రాసి రాజాస్థానములఁ బండితులతో వ్యాకరణాది శాస్త్రముల శాస్త్రార్థము లొనర్చి పెక్కు జయములు గొన్న మతుకుమల్లి నృసింహవిద్యార్థుని సుమారు వందయేండ్లలోఁగా నివసించినవాఁడు శ్రీకృష్ణజలకీడ అను నొక నాటకము నతిమృదులైలిని రచించినాడు. కావున రూపకముల ధోరణుల కనువగు మార్గమున రసస్వరూపము నితఁడు తెలిపి యుండవచ్చును.

ఇతఁ నొక్క యూహ. అనాది నుండియు నాట్యశాస్త్రము వేఱుగాను, శ్రవ్యకావ్యములకు సంబంధించి యలంకారశాస్త్ర మని వాడఁబడు సాహిత్య శాస్త్రము వేఱుగాను దర్బణ కారుని వఱకుఁ బరిగణింపఁబడినయవి. రూపకములకుఁ బ్రధాన మైనది రస మనియు, శ్రవ్యములకుఁ బ్రధాన మైనది ధ్వని యనియుఁ బలువురు చెప్పిరి. ఆధ్వనియందు భేద మగు నసంలక్ష్యక్రమ మను దానియందు రసాదులు పేర్కొనఁబడినవి. అందుచేతనే కావ్యప్రకాశము ధ్వన్యాలోకము మున్నగు గ్రంథములయందు రూపక ప్రకరణమే లేదు. రూపకములను దెలుపుటకు దశరూపకాదిగ్రంథములును, నాయికాది భేదములను

దెలుపుటకు రసమంజరి ప్రభృతి గ్రంథములును వెలువడినవి. దర్పణకారుడు రసాత్మకమగు వాక్యము కావ్య మని తెలిపి రూపకములను గూర్చిన విషయమును గూడఁ దన గ్రంథమున న్రాసినాడు. నాటి నుండియుఁ గూడ గంగానందాదులు రసమును గూర్చియే ప్రత్యేక గ్రంథములను న్రాసినారు. మఱియు శారదాచనయాదులు భావప్రకాశాదులను గేవల రసవిషయ బోధకములను నిర్మించిరి. కనుక మన సాహిత్యశాస్త్రమున నాట్యమును గూర్చియు, నాయికాదులను గూర్చియు శ్రవ్యకావ్యములను గూర్చియు, రసభావాదులను గూర్చియుఁ బ్రత్యేక గ్రంథములు పెక్కులు వెలువడినవి. ఈ సమస్తవిషయ సంగ్రహమును గలవి యు దర్పణ, ప్రతాపరుద్రయశోభూషణాదులు, బయలు వెడలినవి. అట్లులేనే తెనుఁగునఁగూడఁ గేవల రసమును గూర్చి యీ రసాభరణము వెలువడి యుండనగు.

ఈ పై విషయ మప్రస్తుత మని పలువురకుఁ దోఁపవచ్చును, ఒక దృష్టిని నిది ప్రస్తుతమే యని నా మనవి ఇట్టి గ్రంథము లనేకములు తెనుఁగున నొకప్పుడుండి కాలవశమున మన కప్రాప్తములై మరల నన్వేషణమున లభ్యములు కావచ్చు ననియు నీదృష్టితో నెడకుట యత్యవసర మనియు సహృదయులకుఁ దెలుపుటకే యింత వ్రాసితిమి.

3

ఈ గ్రంథము స్వతంత్ర మైనదో లేక యేసంస్కృత గ్రంథమునకైనఁ బరివర్తనమో తెలియదు. మాతృక కన్పించువఱకు స్వతంత్ర గ్రంథమే యిది యని యనుకొనవలెను.

దీనికి 'రసాలంకార'మను నొక పర్యాయనామము కూడఁ గలదని ప్రథమాశ్వాసాంతగద్యమునఁ దెలియఁ గలదు. ఆయాయి వ్యాఖ్యలందుఁ బేర్కొనఁబడు రసాలంకార మను సంస్కృత గ్రంథమున కిది తెనుఁగుసేత యేమో యని భామను గొలుపుచున్నది. ఉదాహరణముగా నీవిషయమును దెలుపుచున్నాను. హరవిలాసము శ్రీనాథుని స్వతంత్ర గ్రంథమని గదా లోక మనుకొనుచున్నది. హేమచంద్ర కృత కావ్యానుశాసన వ్యాఖ్యానమున 'సుజన దుర్జనస్వరూపం యథాహరవిలాసే' అని కన్పించుచున్నది. ఆవ్యాఖ్యానోదాహృత మగు హరవిలాసము మృగ్యమగుటచే నిపుడు మనమేమనుటకు నవకాశములేదు. కనుక స్పష్టనిదర్శనము కన్పించువఱకు నీ రసాభరణమును స్వతంత్ర గ్రంథమే యనవలయును.

౪

రసాధరణమునఁ బ్రథమాశ్వాసమున స్థాయిభావములకు లక్ష్యలక్షణములను, విభావానుభావ సాత్త్విక భావలక్షణములను శృంగారాది నవరసములకు నుదాహరణముల నొసఁగి గవి సము సామాజికానుభావ్య మని నిర్ధారించెను.

రెండవ యాశ్వాసమున నాలంబనోద్దీప్తవ విభావములకు లక్షణమును దెలిపి, భావహావాదులగు శృంగార చేష్ట లుద్దీప్తనాంతర్గతము లని లక్ష్య లక్షణములతో వాని నొడివి, యుద్దీప్తనాలంకృతులను, నుద్దీప్తన స్థలంబులఁ జేర్చి యనుభావమును దెలిపి, యుద్దీప్త విధ సాత్త్విక భావములకు, ముప్పది మూఁడు సంచారిభావములకు సోదాహరణముగా లక్షణములను జెప్పెను. ఇందుసంచార్యాది భావలక్షణముల నొండురెండు చోటుల మతభేదము కన్పించును గాని యది పాటింపఁ దగినది కాదు. ఈ ప్రకరణమున నేర్చుకొనఁదగిన విషయ మొకటి కలదు. సంస్కృతమున నాలంకారికులు పలువురు తెలుపని శృంగార, భక్తి, వాత్సల్యములకు నైకకంఠ్యమును గవి సాధించినాఁడు:—

“రతి దా నాయక నాయికాదిపరతః రంజిల్లు శృంగారమై
క్షీతిలో దేవగురుద్విజాదిపరతం జెన్నొందు సద్భక్తియై
సుతమిత్రాక్రిత సోదరాది పరతః సొంపారు వాత్సల్యమై”

తృతీయాశ్వాసమున సంభోగ విప్రలంభ శృంగారములను జూపి యాలంకారికులు సంస్కృతమున సాధారణముగాఁ జేర్చినని, నాట్య వేదమున మాత్రమే తెలుపఁబడిన, పంచవిధ మగు వాగ్విలసన, నైప, భాగ్యంగక్రియా, సంకీర్ణమిత్ర, శృంగారమును గూడ విస్తృప్తముగాఁ గవి దెలిపినాఁడు; వేదప భావోదయాదులను రససాంకర్యములను దెలిపెను. నాలవ యాశ్వాసమున నాయికా నాయకులఁ గూర్చి ద్విత్వాక్రముగా వ్రాసినాఁడు.

౫

స్థాలీపులకన్యాయమునఁ బాత భేదముల నొకింతఁ జూపుదును. రసాధరణము రెండవపుటలో నుత్సాహలక్షణముఁ దెలుపునపుడు “లోకోత్తర కృత్యంబులు గైకొని యవి యెడఁగకుండ”నను పాతము నాదరించి “యవి యెడఁగకుండ”ననుపాతమును సూచించినారు ప్రకాశకులు. రెండుపాతములకు సామాన్య తాత్పర్యమున భేద మంతగాఁ బొడకట్టక పోయినను సూక్ష్మముగ

సోలోచించినచో భేదము విస్తారముగా నున్న దని 'కార్యారంభేషు సంరంభః స్థేయా నుత్సాహ ఉచ్యతే' మొదలుగాఁ గల వాక్యములను జూచినపుడు తోచక పోదు. మఱియు మూడవ పుటలో విస్తయ లక్షణమునఁ 'తేతోవి స్తృతి విస్తయ...' అను పాఠమునే ప్రకాశకు లేల యంగీకరించిరో తెలియదు. "విస్తయశ్చిత్త విస్తారః పూర్వాదృష్ట విలోకనాత్" మొదలగు నాలంకారిక వాక్యములను జూచినచో "విస్తృతి" యనుపాఠమే సరియగు నర్థబోధమునకుఁ దోడగు ననియు "విస్తృతి" యనర్థబోధక మనియుఁ తెలియక పోదు. నాలవపుటలో, "స్వీకరణాహంబు రసముల కెల్ల నిట్లు" అనియే యుండ నగు ను గాని యాదృతమైన పాఠ మనర్థబోధక మని తెలియనగు. పదనొకండవపుటలోఁ జకితలక్షణమును చెప్ప వద్యమునఁ "జూపులు చలిఁపఁగాఁ గడు" ననుపాఠమునే సహృదయులు గ్రహింపనగు. పందొమ్మిదవ పుటలో వ్యాధి కుదాహరణమైన పద్యమునఁ "దరుఁకి హరి బాళి" యను పాఠమే సాగనై నది. బాళి యనఁగాఁ గాంక్ష. ఇరువదిరెండవ పుటలో మొదటిపద్యమునఁ "దగు నాతని కీకపట ప్రయోగముల్" అనుదాన వ్యంజిత మగు నర్థమే యాదృతపాఠము నర్థము కంటె బాగుగనున్నదని సహృదయులు తెలియకపోరు.

ఈ గ్రంథప్రకాశకులు తా మొసంగిన పాఠములు చెన్నపురి దొరతనమువారి లిఖితపుస్తక భాండాగార ప్రతినుండి గ్రహింపఁబడిన వని తెలుపుచున్నారు. అట్టి పాఠములను గ్రహించుట యవసరమే కాని యప పాఠములను బద్యమున నచ్చొత్తించి సరియగు పాఠములను గ్రింద గుర్తించుటకై పదలుట న్యాయముగా లేదని నా తలంపు. వీధత్సరసాదాహరణ పద్యమునఁ ప్రకాశకు లాదరించిన పాఠమున కెట్లర్థము చెప్పవలయునో నాకు బోధపడుటలేదు. క్రింద వారుదాహరించిన పాఠభేదము సంగీకరించిన సేరైనఁ బద్య మర్థము కాలే దనఁగలరా యని నాకు సందేహము. బహుపాఠముల నిచ్చుట యవసరమే, కాని గ్రంథమున నాదరణీయ పాఠము నచ్చొత్తించుటయు నవసరమే యని నా విన్నపము.

ఇంక నొక్కమాట. ఇందును లేఖక ప్రమాదములు నచ్చుటేప్పులును సరి యుంచియున్నవి. చూ. "బొదవినసీల వేణియునుబున్న మచందురు నాదరించు నవ్వదనము" ఇత్యాదులు.

రసాభరణమునఁ జైతను గూర్చి విస్తారము చెప్పుఁ దగిన దేదియులేదు. పద్యములు స్రుతిమాత్రతోఁగ్రహణములగు శబ్దముల మాత్రము గలిగింపఁ ప్రసాదగుణ విలసిలములై యలరారుచున్నవి. ఇట్టి గ్రంథముల ప్రయోజన మనల్పముగా నిప్పుడు మనభాషకుఁ గలదు. దీనిని బైకిఁ దెచ్చినందులకుఁ బ్రకాశకులు సర్వవిధముల గేయులు. మఱియు నిట్టిగ్రంథములను లోకమునకు నాంధ్రసాహిత్యపాఠిషదులు ప్రసాదించు రని నమ్ముచున్నాను. ఇచ్చటికే భూమిక మితినివూఁటివది. ఇతోఁగ్రహణ మనపేక్షలేయము. సెలవు.

కాకినాడ,	} విద్యాన్ కోపల్లె శివకామేశ్వరరావు,
౨౩—౨—౧౯౩౦.	

F. A. R. U. & P. O. L.

ర సా భ రణ ము .

ఈ గ్రంథము పరిషత్తునకుఁ జాలకాలముక్రిందటనే కాకినాడసమీపమునందున్న కుయ్యేరుగ్రామనివాసులు బ్ర॥ హరిసోమయాజుల సుబ్బరావు గారు పఠింపినది. క్రోధన సు॥ ఆచార్య బ ర శుక్రవారమున శృంగారకవి శంకయ్యగారు వ్రాసినది. పరిషత్తు స్తకభాండాగారములో సంఖ్య 1781 గలదిగా నున్నది. తాళపత్రప్రతి. దీనిని, చెన్నపురిలో దొరతనమువారి పుస్తకభాండాగారములోని రెండుప్రతులతో సరిచూపించితిమి. ఆరె టిలో నొకటి కాగితపుప్రతి. రెండవది తాళపత్రప్రతి. అందు నిందునుగూడ గృత్యాదిని బద్ధములు లేవు. కవి యట్లెవ్వరంభించెనా యనఁజాలము. కొన్నిసందేహములును లేఖకప్రమాదములును నెందును దీక్షలేదు. ఒకవిధముగా నీప్రతిని లోకములో విడిచినారము. ఎవ్వరియొద్దనైనఁ బూర్ణగ్రంథమున్నవారు తప్పులు సవరణలుఁ దెలిపినచో ద్వితీయముద్రణ మింతకంటెఁ బరిశుభముగాఁ జేయింపఁదలంచుచున్నారము. సంపూర్ణప్రతి నిర్దుష్టమైనది ముందు దొరకునను నూహతో నిపుడు స్వల్పప్రతులే ముద్రింపించినారము.

ఈపుస్తకమునకు భూమిక వ్రాసియిచ్చి మాకు సాయపడిన విద్వాన్ శోషల్ల శివకామేశ్వరరావుగారియెడల మేమెఱయుఁ గృతజ్ఞులము.

అం. ౧.	అం. ౨.	అం. ౩.	అం. ౪.	అం. ౫.	అం. ౬.	అం. ౭.	అం. ౮.	అం. ౯.	అం. ౧౦.	అం. ౧౧.	అం. ౧౨.	అం. ౧౩.	అం. ౧౪.	అం. ౧౫.	అం. ౧౬.	అం. ౧౭.	అం. ౧౮.	అం. ౧౯.	అం. ౨౦.	అం. ౨౧.	అం. ౨౨.	అం. ౨౩.	అం. ౨౪.	అం. ౨౫.	అం. ౨౬.	అం. ౨౭.	అం. ౨౮.	అం. ౨౯.	అం. ౩౦.	అం. ౩౧.	అం. ౩౨.	అం. ౩౩.	అం. ౩౪.	అం. ౩౫.	అం. ౩౬.	అం. ౩౭.	అం. ౩౮.	అం. ౩౯.	అం. ౪౦.	అం. ౪౧.	అం. ౪౨.	అం. ౪౩.	అం. ౪౪.	అం. ౪౫.	అం. ౪౬.	అం. ౪౭.	అం. ౪౮.	అం. ౪౯.	అం. ౫౦.	అం. ౫౧.	అం. ౫౨.	అం. ౫౩.	అం. ౫౪.	అం. ౫౫.	అం. ౫౬.	అం. ౫౭.	అం. ౫౮.	అం. ౫౯.	అం. ౬౦.	అం. ౬౧.	అం. ౬౨.	అం. ౬౩.	అం. ౬౪.	అం. ౬౫.	అం. ౬౬.	అం. ౬౭.	అం. ౬౮.	అం. ౬౯.	అం. ౭౦.	అం. ౭౧.	అం. ౭౨.	అం. ౭౩.	అం. ౭౪.	అం. ౭౫.	అం. ౭౬.	అం. ౭౭.	అం. ౭౮.	అం. ౭౯.	అం. ౮౦.	అం. ౮౧.	అం. ౮౨.	అం. ౮౩.	అం. ౮౪.	అం. ౮౫.	అం. ౮౬.	అం. ౮౭.	అం. ౮౮.	అం. ౮౯.	అం. ౯౦.	అం. ౯౧.	అం. ౯౨.	అం. ౯౩.	అం. ౯౪.	అం. ౯౫.	అం. ౯౬.	అం. ౯౭.	అం. ౯౮.	అం. ౯౯.	అం. ౧౦౦.
అం. ౧౦౧.	అం. ౧౦౨.	అం. ౧౦౩.	అం. ౧౦౪.	అం. ౧౦౫.	అం. ౧౦౬.	అం. ౧౦౭.	అం. ౧౦౮.	అం. ౧౦౯.	అం. ౧౧౦.	అం. ౧౧౧.	అం. ౧౧౨.	అం. ౧౧౩.	అం. ౧౧౪.	అం. ౧౧౫.	అం. ౧౧౬.	అం. ౧౧౭.	అం. ౧౧౮.	అం. ౧౧౯.	అం. ౧౨౦.	అం. ౧౨౧.	అం. ౧౨౨.	అం. ౧౨౩.	అం. ౧౨౪.	అం. ౧౨౫.	అం. ౧౨౬.	అం. ౧౨౭.	అం. ౧౨౮.	అం. ౧౨౯.	అం. ౧౩౦.	అం. ౧౩౧.	అం. ౧౩౨.	అం. ౧౩౩.	అం. ౧౩౪.	అం. ౧౩౫.	అం. ౧౩౬.	అం. ౧౩౭.	అం. ౧౩౮.	అం. ౧౩౯.	అం. ౧౪౦.	అం. ౧౪౧.	అం. ౧౪౨.	అం. ౧౪౩.	అం. ౧౪౪.	అం. ౧౪౫.	అం. ౧౪౬.	అం. ౧౪౭.	అం. ౧౪౮.	అం. ౧౪౯.	అం. ౧౫౦.	అం. ౧౫౧.	అం. ౧౫౨.	అం. ౧౫౩.	అం. ౧౫౪.	అం. ౧౫౫.	అం. ౧౫౬.	అం. ౧౫౭.	అం. ౧౫౮.	అం. ౧౫౯.	అం. ౧౬౦.	అం. ౧౬౧.	అం. ౧౬౨.	అం. ౧౬౩.	అం. ౧౬౪.	అం. ౧౬౫.	అం. ౧౬౬.	అం. ౧౬౭.	అం. ౧౬౮.	అం. ౧౬౯.	అం. ౧౭౦.	అం. ౧౭౧.	అం. ౧౭౨.	అం. ౧౭౩.	అం. ౧౭౪.	అం. ౧౭౫.	అం. ౧౭౬.	అం. ౧౭౭.	అం. ౧౭౮.	అం. ౧౭౯.	అం. ౧౮౦.	అం. ౧౮౧.	అం. ౧౮౨.	అం. ౧౮౩.	అం. ౧౮౪.	అం. ౧౮౫.	అం. ౧౮౬.	అం. ౧౮౭.	అం. ౧౮౮.	అం. ౧౮౯.	అం. ౧౯౦.	అం. ౧౯౧.	అం. ౧౯౨.	అం. ౧౯౩.	అం. ౧౯౪.	అం. ౧౯౫.	అం. ౧౯౬.	అం. ౧౯౭.	అం. ౧౯౮.	అం. ౧౯౯.	అం. ౨౦౦.

విషయసూచిక.

— ప్రథమాశ్వాసము —

నవరసములు	...	౧	విభావము	...	౪
రతికినుదాహరణము	...		ఉద్దీపనవిభావము		
హాసమునకు	,,		అనుభావము		
శోకమునకుదాహరణము	...	౨	సంచారము		
క్రోధమునకు	,,		శృంగారాదులవర్ణనములు		
ఉత్సాహమునకు	,,		శృంగారసాధిదేవతలు	...	౫
భయమునకు	,,		హాస్యసాధిదేవతలు		
జాగుప్పకు	,,	...	కరుణారాద్రవీరసాధిదేవతలు		
విస్మయమునకు	,,		భయానకబీధత్సాన్యశాంతరసాధి		
శమమునకు	,,		దేవతలు		౬

— ద్వితీయాశ్వాసము —

శృంగారచక్తివాత్సల్యములు	౮	కుతూహలము	...	౧౧
విభావాదులు		చకితము	...	౧౨
అలంబనము	౯	విహృతము		
అలంబనగుణము		హాసము		
భావహావములు		ఉద్దీపనాలంకృతి		
హేల		ఉద్దీపనస్థలములు		
మానుర్య, లీలా, విలాసములు	౧౦	ముతువులు	...	౧౩
విద్రుమము		స్తంభాదిసాంస్వికలక్షణములు		
నిలికించితము	౧౧	ప్రళయము		
భావసూచకము		రోమాంచస్వేదములు	...	౧౪
కుట్టమితము		వైవర్ణ్యవేషభువులు		
బిభృకము		అశ్రువైస్వర్యములు		
లలితము		సంచారికలక్షణములు		

నిర్వేదము	... ౧౫
గ్లాని	
అసూయ	
మదము	
శ్రమము	
ఆలస్యము	
దైన్యము	... ౧౬
చింత	
మోహము	
స్మృతి	
ధృతి	
వ్రీడ	

చపలత	... ౧౭
హర్షము	
ఆవేగజడతలు	
గర్వవిషాదములు	
ఔత్సుక్యనిద్రలు	... ౧౮
అపస్తానపులు	
ప్రబోధామర్షములు	
అవహిత్తోగ్రతలు	... ౧౯
మతివ్యాధులు	
ఉన్నాదచరమములు	
త్రాసవిత్తరంబులు	... ౨౦

—తృతీయాశ్వాసము—

అభిలాషాదులు	... ౨౧
అభిలాష హేతుకవిప్రలంభము	
విరహ హేతుక	,, ... ౨౨
ప్రవాస హేతుక	,,
కరుణాత్మకవియోగశృంగారము	
ద్వాదశావస్థలు	... ౨౩
చక్షుఃక్రీతి	
మనస్సంగతి	
సంకల్పంబు	
ప్రలాపితము	... ౨౪
జాగరము	
కార్యము	
అరతి	
లజ్జాత్యాగము	
సంజ్వరము	... ౨౫
ఉన్నాదము	
మూర్ఛ	
చరమము	

ధన్యత	... ౨౫
పంచవిధశృంగారము	... ౨౬
వాగ్ద్యుత్తి	
అంగక్రియ	
అనులేపనశృంగారము	
ఆధరశృంగారము	
వస్త్రశృంగారము	
మాల్యశృంగారము	... ౨౭
చతుర్విధశృంగారము	
సంకీర్ణ శృంగారము	
నైవధ్యక్రియాత్మకమిశ్రము	
వాగ్ద్యుత్తిక్రియాత్మకమిశ్రము	
భావోదయాదిచతుష్టయము	
భావోదయము	
భావశాంతి	... ౨౮
భావసంధి	... ౨౯
భావశబలత	
రససంకరంబులు	

శృంగారహాస్యసంకరము
 శృంగారకాద్రసంకరము
 శృంగారకరుణసంకరము
 శృంగారవీరసంకరము ... ౨౮

— చతుర్థాశ్వాసము —

సాధారణనాయకులు ... ౩౦
 ధీరోదాత్తుడు
 ధీరోద్ధతుడు
 ధీరలలితుడు
 ధీరశాంతుడు ... ౩౧

నాయకనాయికాప్రేరణము
 అనుకూలనాయకుడు
 దక్షిణనాయకుడు
 ధృష్టనాయకుడు
 శతనాయకుడు ... ౩౨

నాయికాలక్షణము
 స్వకీయ
 పరకీయ ... ౩౩

పణ్యము
 ముగ్ధము
 మధ్యము
 ప్రగల్భము ... ౩౪

ప్రేరణ
 లోలము

వశ్యావిధానములు
 శృంగారనాయికలు ... ౩౫

స్వాధీనపతిక
 వాసకసజ్జిక ... ౩౬

విరహోత్తంజిత
 విప్రలబ్ధము

ఖండితము
 కలహంతరితము

శృంగారభయానకసంకరము
 శృంగారాదృతసంకరము
 శృంగారశాంతసంకరము
 కాద్రబీభత్ససంకరము

ప్రేషితధర్మక
 అభిపారిక

స్వాధీనపతికకుదాహరణము ౩౭
 వాసకసజ్జికకుదాహరణము

విరహోత్తంజిత కుదాహరణము
 విప్రలబ్ధకుదాహరణము

ఖండిత కుదాహరణము
 కలహంతరిత కుదాహరణము

ప్రేషితధర్మకకుదాహరణము ౩౮
 అభిపారిక కుదాహరణము

సఖిజనగుణవిశేషములు
 ధీరాధీరనాయికలు

వరుషము
 ఉత్తమమధ్యమాధమనాయికలు ౩౯

ఉత్తమనాయిక వచనము
 ఆనాయిక కోపము

ఆనాయిక ప్రసన్నత
 మధ్యమనాయిక

,, వచనము
 ,, కోపము

,, ప్రసన్నత
 అగ్రమనాయిక

,, వచనము
 ,, కోపము

,, ప్రసన్నత
 చాతుర్వర్ణ్యగృహిణులు.

మధ్యమహత్వము.